

KNAPP ÉVA

II. Rákóczi Ferenc *Aspirationes/Aspirations* című művének irodalmi mintáihoz

Az 1994-ben megjelent kritikai kiadás¹ óta *II. Rákóczi Ferenc fohászai* címen ismert imádsággyűjteményre 1858-ban figyelt fel a kutatás.² A kéthasábosan, latin–francia nyelven lejegyzett kézirat 1876-ban jelent meg először nyomtatásban *Principis Francisci Rákóczi Confessiones et Aspirationes [...]* címen.³ Ismeretes, hogy az *Aspirationes/Aspirations* kézírata közös kötetben hagyományozódott az ezt megelőző latin nyelvű *Confessio peccatoris* és az ezt követő francia nyelvű *Réflexions* kéziratával. A három mű egybekötésének időpontja ismeretlen. Valószínű, hogy a Rákóczi rendelkezésének megfelelően Törökországból a grosbois-i kamalduli szerzetesekhez eljuttatott kéziratokat Grosboisban kötötték egybe, és ugyanitt látták el folyamatos foliószámozással.⁴

Az imádságok első kiadását közel százhusz év után követte az újabb teljes szövegű megjelenés a háromnyelvű kritikai kiadásban. A két időpont között, 1903-ban látott napvilágot az *Aspirationes* latin szövegből készült első magyar fordítás Domján Elektől a *Confessio peccatoris* magyar fordításával együtt,⁵ majd ezt követte 1946-ban Várdai Béla tudományos szempontokat nem érvényesítő, részben szabad, részleges magyar fordítása.⁶ Az *Aspirationes/Aspirations* vizsgálata egyidősnek tekinthető az

* A szerző az ELTE Egyetemi Könyvtár tudományos tanácsadója.

- 1 *II. Rákóczi Ferenc fohászai – Aspirationes principis Francisci II. Rákóczi – Aspirations du prince François II Rákóczi*, latin szöveg. gond. és jegyz. DÉRI Balázs, francia szöveg. gond. és jegyz. KOVÁCS Ilona, tárgyi jegyz. HOPP Lajos, ford. CSÓKA Gáspár és DÉRI Balázs, Archivum Rákócianum III. osztály: Írók, Rákóczi Ferenc művei IV (Budapest: Akadémiai Kiadó – Balassi Kiadó, 1994).
- 2 A kézirat őrzési helye: Paris, Bibliothèque Nationale de France [továbbiakban = BnF], Fonds français Mss. lat. 13 628, e kéziratkötetben a 673–904. oldalakon található. A kézitről készülő másolatról Grisza Ágost 1872. január 15-én kelt levelében tájékoztatta a Magyar Tudományos Akadémiát. Vö. még: BERNARD LE CALLOC'H, „Grisza Ágost II. Rákóczi Ferenc műveinek megtalálójá”, BERNARD LE CALLOC'H, *Rákóczi és a franciák: Le mémoire de Rákóczi en France: un patrimoine franco-hongrois*, 135–137 ([Vác: Váci Városvédők és Városszépítők Egyesülete, 2008).
- 3 *Principis Francisci II. RÁKÓCZI Confessiones et Aspirationes principis christiani*, ed. Commissio Fontium Historiae Patriae Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest: MTA, 1876), 381–589.
- 4 Kovács Ilona, „A fohászok szöveg-hagyománya”, in *II. Rákóczi Ferenc fohászai*, 338–349 (1. jegyzet), 338–339.
- 5 *II. Rákóczi Ferenc önéletrajza*, a latin eredetiből ford. DOMJÁN Elek (Miskolc: Szelényi, 1903); vö. KÖPECZI Béla, *A bujdosó Rákóczi* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991), 514, 1. jegyzet.
- 6 Várdai áhitati céllal készített fordítása a harmadik, *aspiratio contemplativa* résszel kezdődik, az eredeti 32 helyett 30 fejezetben, majd a függelékben kivonatossan közöl 14 „egyéb”-nek nevezett fohászt. A fordító azzal indokolta a részleges fordítást, hogy „az eredetinek vannak szinte ismétlődő helyei, melyek inkább ütnek, mint emelik az egész fajsúlyát”. *II. Rákóczi Ferenc elmékedései és fohászai a latin és francia szövegekből*, ford. VÁRDAI Béla (Budapest: Szent István Társulat, 1946), 7.

első szövegkiadással, melyet Grisza Ágost párizsi, „következetlenül modernizált, sok hibával teli”⁷ másolatából ellenőrizetlenül adtak ki. A megjelentetéshez Thaly Kálmán készített rövid latin nyelvű bevezetőt, mely a kézirat sorsával, megtalálásával és első bemutatásával foglalkozik.⁸ Az imádságyűjtemény irodalomtörténeti megközelítésére időközben többen vállalkoztak, eredményeiket nem ismételtem meg, mivel ezeket a kritikai kiadás tanulmányírói, Hopp Lajos, Kovács Ilona és Déri Balázs összegezték és továbbgondolták.

Ugyanakkor – mivel a kritikai kiadás megjelenése óta nem foglalkoztak a művel – az újabb vizsgálat előtt fontos kiemelni néhány alapvető megfigyelést. Az imádság műfaj kedvelése és művelése közel állt Rákóczihoz. Hopp Lajos Rákóczi fejedelemsége kezdetétől nyomon követte az imádságíró Rákóczira vonatkozó adatok egy részét.⁹ A *Confessio peccatoris*ban Rákóczi leírta, hogy amikor Clagny várában lakott, imádságokat fogalmazott/állított össze („compositio”),¹⁰ jóllehet ezek mibenlétét nem részletezte.

A párhuzamos latin–francia kétnyelvű szöveg tekintetében egyetértés alakult ki arról, hogy a mű alapnyelve a latin, s a francia szöveg a latin célnyelvhez igazított, nem pontos fordítása.¹¹ Zolnai Béla nyomán Köpeczi Béla és Hopp Lajos a kéziratot a három rész cím ellenére egyaránt két részes műként kezelte, így a második rész (*Aspirationes occasione belli*) és a Troyes-ban őrzött francia szövegváltozat részletes vizsgálata elmaradt.¹² Zolnai és Rogács Ferenc Rákóczi irodalmi mintájaként Giovanni Bona (1609–1674) ciszterci szerzetes, kardinális *Via compendii ad Deum* és *De sacrificio missae* című munkáira irányították a figyelmet, s szerkezeti párhuzamokat mutattak ki.¹³ Az összeállítás harmadik, *Aspirationes contemplativae ante et post sacram communionem* című részét illetően – mindenekelőtt erőteljesen alanyinak ítélt vonatkozása miatt – Rogácsra hivatkozva az a felfogás alakult ki, hogy ennek anyagát Rákóczi „lényegében önmagából merítette”, és egy éven belül készíthette úgy, hogy a „formába öntés egy évre gondolt ideje nem zárja ki a folytatás igényét”.¹⁴ Rogács ezzel párhuzamosan megkérdőjelezte Rákóczi teológiai ismereteinek mélységét és lelki élete „tengelyeként” a misztika helyett az aszketikát jelölte meg.¹⁵ A kutatás a rodostói könyvtárjegyzék segítségével megkísérelt azonosítani további lehetséges forrásokat is, és igyekezett pontosítani a

7 Kovács, „A fohászok szöveghagyománya” (4. jegyzet), 339.

8 Principis Francisci II. RÁKÓCZI *Confessiones...* (3. jegyzet), III–VIII.

9 HOPP Lajos, „II. Rákóczi Ferenc fohásza”, in *II. Rákóczi Ferenc fohásza...*, 313–337 (1. jegyzet), itt: 316–321.

10 „In Clagniensis arce me ultra solitum continens orationum compositioni et lecturis vacabam, Sacrae Scripturae, jam enim tum mundanas fabulas et ad irretiendam juventutem confictas romanicas legere cessaveram, commoditate praeterea domesticae capellae usus tremendomissae sacrificio dietim assistere coeperam et a compluribus annis sub praetextu conservandae sanitatis carni esu neglectum quadragesimale jejunium rite tenere me resolvi.” Principis Francisci II. RÁKÓCZI *Confessiones...* (3. jegyzet), 232. Az adatra Tüskés Gábor hívta fel a figyelmemet.

11 Kovács, „A fohászok szöveghagyománya” (4. jegyzet), 338.

12 A két rész: alkalmakhoz kötött imádságok és kontemplatív elmélkedések. KÖPECZI, *A bujdosó Rákóczi* (5. jegyzet), 515; HOPP, „II. Rákóczi Ferenc fohásza” (9. jegyzet), 319.

13 ROGÁCS Ferenc, „II. Rákóczi Ferenc áldozási imái”, *Theologia* 2 (1935): 344–354.

14 HOPP, „II. Rákóczi Ferenc fohásza” (9. jegyzet), 326.

15 ROGÁCS, „II. Rákóczi Ferenc áldozási imái” (13. jegyzet), 348.

mű helyét Rákóczi életművében. A további szerzők, így például Szent Ágoston, Avilai Szent Teréz, Kempis Tamás, Bossuet¹⁶ és munkáik bevonása a vizsgálatba minden esetben csupán feltételezésen alapult; nem követte sem szerkezeti, sem szövegösszevetés,¹⁷ elsősorban arra hivatkozva, hogy „[...] nehéz volna Rákóczi grosbois-i olvasmányait a rodostói könyvekre korlátozni”.¹⁸

Az *Aspirationes/Aspirations* megoldatlan kérdések sorát hozta felszínre. Egyaránt ismeretlen, hogy az imádságok pontosan mikor, hol és kinek íródtak, s az összeállítás befejezett műnek tekinthető-e. Ezekkel a kérdésekkel – egyetértve Kovács Ilonával – források hiányában egyelőre nehéz foglalkozni.¹⁹ Mivel az imádsággyűjteménynek nincs összefoglaló címe és/vagy keretszövege, a jelenleg ismert legteljesebb kéziratban több üres oldal található, s az utolsó fejezet a „befejezetlenség látszatát kelti”, valószínű, hogy Rákóczi folyamatosan dolgozott a szövegen. A kézirat leírásának idején ennyi lehetett/volt a korántsem lezárt mű. Befejezetlenségre utal – a továbbiakban részletezendő észrevételek előtt – az is, hogy közös cím helyett az egyes részeknek van címe. Kovács felvetette azt is, hogy a három önálló művet tartalmazó kéziratkötegben a részek sorrendje esetleges lehet.²⁰ Vele együtt úgy vélem, hogy a művek bekötésének sorrendje formális, azok nyelvét követi, a latin nyelvű *Confessio peccatoris* után a latin-francia *Aspirationes/Aspirations*, majd harmadikként a francia *Réflexions* következik.

Jelen vizsgálat alapja a kritikai kiadás latin szövege. Kiindulópontja az imádság-elméleten belül az aspiratio-forma irodalomelmélete, melyet szerkezeti és tartalmi megközelítés követ, majd szövegösszevetések keretében igyekszem bemutatni Rákóczi lehetséges irodalmi mintáinak és forrásainak körét. Végül az új források figyelembevételével kísérletet teszek Rákóczi munkamódszerének körülhatárolására, a mintákat újra modellező szerzői szándék rétegeinek áttekintésére és a szövegek lehetséges funkcióinak meghatározására.

Az aspiratio elméletéhez

Köpeczi Béla 1991-ben tette fel a kérdést, hogy Rákóczi vajon miért használta az „imádság (prière)” helyett az aspiratio kifejezést. A megválaszolatlanul hagyott felvetéshez Köpeczi – Várdaira utalva – formai sajátosságként társította az imádságok töredékes jellegét, nem lezárt gondolatmenetét.²¹ Néhány év múlva a kritikai kiadásban Hopp Lajos aspiratio-műfajról írt, melyet azonosított a „magános fohász”-szal, s tartalmát a „belső monológ fejedelmi használatra” kifejezéssel írta körül. Az „áldozási fohászok”-at (aspiratio contemplativa) részletesebb indoklás nélkül ettől eltérő „műfaji árnyalatúnak” tartotta, melyek alkalmasak „személyes vallásos érzelmek” kifejezésére. Az

16 Vö. például ZOLNAI Béla, *II. Rákóczi Ferenc* (Budapest: Franklin-Társulat, 1942), 130–131, 179–180.

17 A szövegösszevetés egyaránt elmaradt a kritikai kiadás kísérőtanulmányaiban és szövegapparátusában.

18 HOPP, „II. Rákóczi Ferenc fohásza” (9. jegyzet), 324.

19 KOVÁCS, „A fohászok szöveg hagyománya” (4. jegyzet), 340–341.

20 Uo., 338, 340–342.

21 KÖPECZI, *A bujdosó Rákóczi* (5. jegyzet), 514–517.

aspiratiót a korábbi „áhitás” helyett – indoklás nélkül – „fohász”-ként fordította magyarra.²² Déri Balázs szerint ez az „érzelmeiben gazdagabb műfaj” követeli meg a műben gyakori megszólításokat, s emiatt szerkezete „szakadozottabb”.²³

Véleményem szerint az *Aspirationes* egyik szembevetendő irodalmi jellegzetessége a retorizáltság. A szövegegységek átgondoltak, a felhasznált kifejezések összecsiszoltak. Érzékelhető, hogy a miniatűr imádságokat ismert, valószínűleg tanult és begyakorolt, azonos szabályok mentén fogalmazták meg, majd ezt követően szerkesztették össze. A kutatásban az imádságmélet ismeretének hiánya vezetett a leegyszerűsítéshez, hogy az aspiratio szinonimájaként vélekedtek az imádságról (Köpeczi) és az aspiratiót önálló műfajként kezelték (Hopp, Déri). Az aspiratio azonban nem tekinthető külön műfajnak; a korántsem egységes imádság műfajon belül helyezhető el olyan szövegtípusként, amely egyaránt leírható formai és tartalmi jellemzőkkel.²⁴

Az *aspiratio* Rákóczi által használt kora újkori variánsa a 15. század második feléig követhető vissza. A fennmaradt kéziratok²⁵ és ősnymtatványok²⁶ tanúsága szerint ekkor állítottak össze egy *Manuale beati Augustini* című kompendiumot, mely kizárólag címében és hagyományrétegeiben tart kapcsolatot Szent Ágostonnal. A kötetben található különböző munkákban egyaránt az „anima devota aspirat ad Deum”, éppúgy, mint életműve sok részében Szent Ágoston – majd évszázadok múltán e minták nyomán Rákóczi is – tette. A 16. századi *Manuale beati Augustini*-kiadásoknak több szövegváltozata létezik. Viszonylag sok példányban maradt fenn és több kiadásból ismert például a *Manuale beati Augustini de aspiratione hominis ad Deum* című munka, melyben Canterbury Szent Anzelm *Soliloquium iubileum*, *Stimulus amoris* és *Super resolutione pusillanimitatis conscientiae dubitantis an missam celebrare expediat aut non* és Szent Bonaventura *De praeparatione ad missam* című műveit szerkesztették kötetbe.²⁷ Ez a kompendium-típus és változatos utóélete egyaránt teremtett kora újkori irodalmi formát, mintát és egyfajta meditációs technikát.²⁸ Utóbbi révén a legfőbb cél az emberi lélek Istenre fogékony állapotba emelése volt. Ismeretes, hogy aspirációival Rákóczi is erre törekedett.

Az *aspiratio* mint áhítatirodalmi forma már Giovanni Bona vonatkozó irodalomelméleti összegzése és oktató példatárának (*Via compendii ad Deum*, Róma: 1657) megjelenése előtt közkedvelté vált Európa-szerte. A folyamatot – a már felsorolt munkák mel-

22 HOPP, „II. Rákóczi Ferenc fohászai” (9. jegyzet), 319.

23 DÉRI Balázs, „Az *Aspirationes* latinsága”, in *II. Rákóczi Ferenc fohászai*, 350–353 (1. jegyzet), itt: 350.

24 Vö. KNAPP Éva, „Az imádság retorikájának kora újkori történetéhez”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 123 (2019): 3–32. (Lásd például a Simon Verepaeus által felsorolt imádságtípusokat, 134–135. jegyzet.)

25 Így például *Manuale Augustini* (Italia, 1462), Ms., The Morgan Library and Museum, M.154.

26 Így például [*Manuale*] *Beati Augustini de salute sive aspiratione animae ad Deum* (Tarvisii: Gerardus de Lisa, 1471); *Manuale [Augustini] de aspiratione animae ad Deum* (Leiden: Heynricus Heynrici, 1483–1484); *Manuale beati Augustini de aspiratione animae ad Deum* (Aalst: Dirk Martens, 1487).

27 Így például Köln: M. de Werdena, 1506, 1507, 1516; Köln: P. Buscius, 1531.

28 Megemlítem még Giovanni Goviano Pontano (1428/1429–1503) *De aspiratione liber* (Neapel: 1481) című filozófiai munkáját, mely Pontano műveinek Sannazaro és Pietro Summonte által összeszerkesztett gyűjteményes kiadásának élén 1518/1519-ben jelent meg (Venetia: Aldus et Socerus), s ezt további 16. századi kiadások is követték, így Basel: 1538, 1566.

lett – további nyomtatványok is ösztönözték. Így például Johannes Justus Landsberg (1490–1539) karthauzi szerzetes munkáiból²⁹ állították össze az *Aspirationes flammigeras per hebdomadam non incongrue recitanda ante Sacram Communionem* (Ingolstadt: G. Haenlin, 1630) című kiadványt. Landsberg közkedvelt spirituális műveiből több opera omnia-kiadás készült. Közülük az egyik első kötetében³⁰ a *Speculum christianae perfectionis* című „sztármű” után, az *Alloquiorum liber II*-ben a canones vitae között (canon XX.) olvasható a lanya (lagymatag, erőtlen – tepidus) léleknek szánt útmutató: „Tu vero [...] omni tempore cor tuum amorosa conversione ad Deum habeas elevatum [...] suspirans et clamans indefinenter per [...] aliquas orationes breves et aspirationes flammigeras hoc modo: O Deus meus, o vita animae meae, o totum desiderium et gaudium meae, [...]” (539). Azaz a gyakran elmondott vagy csupán lélekben átgondolt, kimondatlanul maradt rövid imádságok, aspirációk – a fentiekben idézett megszólítások használatával – segíthetnek felrázni az erőtlen, szenvedő és beteg lelkeket. Műve tanúságaként Rákóczi hasonló meggondolásból művelte ezt az áhítati formát.

A 16–17. század fordulója neves szerzőinek műveiből is készültek hasonló kompendiumok. Ilyen például a Diego Alvarez de Paz (1560–1620) műveiből összeállított *Mensis eucharisticus, hoc est praeparationes, aspirationes et gratiarum actiones [...]*, melyet Saverio Lercari (1675–1757) állított össze. Ennek a kiadványnak jelenleg nem ismert 1735 előtti kiadása,³¹ azért említem mégis, mert megnevezi az aspirációval rokon további áhítati formákat, így a *praeparatiót* és a *gratiarum actiót*, melyek szintén megtalálhatók Rákóczi életművében. A közkedvelt francia jezsuita szerző, Antoine de Balinghem (1571–1630) szintén művelte az aspiratio-formát. A *Pia mentis in Deum libratio per breves orationes et ardentis ad eum aspirationes* című munkán³² kívül összeállított egy kompendiumot, melyben a Bibliából kiemelt részletekből eredeztethető szentenciákat, exemplumokat és – többek között – aspirációkat gyűjtött egybe, és látott el magyarázattal. E munka egyik kiadásának költségeit Szelephényi György fizette.³³ Balinghemen kívül egy kevésbé ismert másik francia aspiratio-szerzőt is megemlítek, Jean Le Foullont, akinek tizenkettedrét formátumú munkáját (*Piae modulantis animae ad Supremum et Sanctos aspirationes, more canticorum ecclesiae*, Paris: M. Brunet, 1640) elvben szintén ismerhette Rákóczi. Itáliában a teatinus kongregáció a lelki megújulás, vallási és erkölcsi nemesedés érdekében javasolta aspirációs gyakorlatok végzését. Így például egyik tagjuk, Giovanni di Guevara e célt szem előtt tartva készítette az *I sospiri*

29 Landsberg egyik munkája kifejezetten a lélek Istenhez emelkedését szolgálta: *Pia nonnulla et devota exercitia intimae devotionis suavitate castam animam in Deum elevantia* (Coloniae: L. Alectorius, 1579).

30 Johannes Justus LANDSBERG, *Opuscula spiritualia*, Tomus I (Coloniae: H. Demen, 1693).

31 Általán ismert kiadások: Gerundae: 1762; Madrid: 1789. Rogács Ferenc szerint Rákóczi „áldozási imái”-t „beleillesztette abba a keretbe [...] amelyeket Alvarez de Paz és Le Gaudier elméleti aszketikus műveiből, nemkülönben Bona: De sacrificio missae c. könyvecskéjéből [...] tanult.” ROGÁCS, „II. Rákóczi Ferenc áldozási imái” (13. jegyzet), 347. Ez részben feltételezés; semmi nem utal arra, hogy Rákóczi ismerte volna Alvarez de Paz *Opera spiritualia* (Lyon: 1608, 1611; Mainz: 1614) című, három részes munkáját.

32 Antverpiae: M. Nutius, 1624.

33 Antonius de Balinghem, *Scriptura Sacra in locos communes [...] tomis duobus proposita, in quorum I. Pro quavis materia Sententiae, II. Exempla, Orationes etiam et Aspirationes [...]* (Coloniae: Friessem, 1659).

*et respiri dell' anima [...] (Nápoly: Mascardi, 1633) című kötetet, benne – többek között – különféle témájú aspirációkkal. A példaként választott néhány kiadvány mutatja, hogy a kora újkorban az aspiratio Giovanni Bona említett kézikönyve, a *Via compendii ad Deum* előtt is az imádság egyik kedvelt formája volt. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy egykorúan nemcsak prózai, hanem verses aspirációk is készültek, így például a barokk udvari költészethez tartozó egyik ódában Maciej Kazimierz Sarbiewski *Ad caelestem adspirat patriam*.³⁴*

Bona³⁵ több művében közölt különféle alkalmakra szánt válogatott és kedvelt nyelvi kifejezésekből összeállított aspiratiókat, a forma elméletét azonban a *Via compendii ad Deum*-ban fogalmazta meg. Egyik meghatározása szerint: „Sunt autem Aspirationes brevissimae quaedam Orationes, sive mente sola, sive mente simul ac ore conceptae, atque prolatae, quibus debet fidelis anima in quoquo loco et tempore assuescere, et frequenter incumbere, cor suum et voluntatem ad Deum erigens die ac nocte, domi et foris, sedens et ambulans, in quovis negotio, in quavis actione, et occupatione”.³⁶ Bona egy másik aspiratio körülhatárolása során a kifejezés szó szerinti értelméből indult ki: „Vocantur Aspirationes, quia illis aspiramus ad Deum, et per eas aspirat Deus conatibus nostris: dum vero ad Deum aspiramus, nil nisi Deum spiramus; et per easdem fervor charitatis, non minus quam vita corporis aëris aspiratione, sustinetur”.³⁷ Szerinte az aspirationes „dicuntur orationes iaculatoriae, quia inter iaculorum et sagittarum velocissime transeuntium in cor divinum tanquam in scopum iaciuntur, ut ab eo dona coelestia obtineamus. Affectus denique appellantur, quia sunt affectiones cordis, et desideria, ac proposita voluntatis [...]”.³⁸ Mindezek tekintélyi megerősítésére a különféle művekben az aspiratio-formát is használó szerzőket sorol fel, így elsőként Szent Ágostont, Johannes Cassianust, Aranyszájú Szent Jánost és másokat. Legfőbb tekintélyként Jézus Krisztust idézi, aki az Olajfák hegyén („Pater, si possibile est, transeat a me calix iste”), majd keresztre feszítve („Pater, dimitte illis, quia nesciunt quid faciunt”) fordult egy-egy aspirációval az Atyához. Ugyanitt további bibliai és egyéb példákat sorol fel az aspiratio gyakorlati bemutatására.³⁹

34 Maciej Kazimierz SARBIEWSKI, *Lyricorum libri IV* (Antverpiae: B. Moretus, 1632), (Lyric. lib. I. Od. XIX) 37–38.

35 Giovanni Bona művei Magyarországon is széles körben kedveltek voltak. Vö. KNAPP Éva, *Pietás és irodalomkinálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban*, *Historia litteraria* 9 (Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2001), 64–65, 69, 147. Egy másik, aspiratiókat is tartalmazó munkájának, a Kempis Tamás *Imitatio Christijé*hez hasonlítható *Manuductio ad coelum*nak két magyar fordítása is készült (katolikus fordítás Tarnóczy Istvántól, *Menyben vezető kalauz*, Nagyszombat: 1675, és a *Manuductio* német fordításából magyarított református fordítás Huszti Istvántól, *Az égre kézen fogva vezető kalauz*, Debrecen, 1705). A Tarnóczy-féle fordítással legutóbb Kónya Franciska foglalkozott, anélkül, hogy a mű hatástörténetét megvizsgálta volna. KÓNYA Franciska, *Tarnóczy István és a kora újkori meditációs irodalom* (Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, 2015), 70–88.

36 Giovanni BONA, *Via compendii ad Deum* (Romae: Typis Ang. Bernabo a Verme, 1657), 34–35.

37 Uo., 36.

38 Uo.

39 Uo., 37–42.

Bona a misztikusok aspiratiós gyakorlataira utalva⁴⁰ bemutatja az aspiratio legfőbb célját, a lélek megtisztítását („animam purificare”) és helyes elrendezését („disponere”), hogy alkalmassá válhasson az elmélkedésre és az egyesülésre Istennel („aptamque reddere ad contemplationem, et unionem cum Deo” 56. p.). Külön fejezetet szentel az aspiratio ajánlott forrásainak, első helyen említve a bibliát, a szentatyák írásait és a kegyes írókat, külön kiemelve és ajánlva Szent Ágostont, valamint más szerzők e célra alkalmas műveit.⁴¹ A kortárs szerzők közül nyomatékosan felhívja a figyelmet Massuccira (1570–1636), akinek művéből szemelgetésre ajánlja az aspirációk anyagát: „Thomas Massutius triplicem librum descripsit, unde materia Aspirationum desumi potest”⁴²

Bona aspiratio-tana ezután a Rákóczi által az *Aspirationes/Aspirations* harmadik részében külön címmé emelt igényesebb formával, az *aspiratio contemplativa* bemutatásával folytatódik.⁴³ Hangsúlyt helyez annak leírására, miként lehet kapcsolatot teremteni az aspiratio és a contemplatio között, s milyen közöttük az átmenet („transitus ab Aspirationibus ad contemplationem”).⁴⁴ Bemutatja, hogy az aspirációs elmélkedés állapotában miként lehet akár egy teljes éven át imádkozni, s melyek azok a témák, melyekről rendszeresen ily módon lehet gondolkodni. Bona itt is bemutatja azokat a szerzőket, akiknek a művei alkalmasak az aspiratio contemplativa gyakorlati elsajátítására (85–109), majd ezt követi a bőséges példatár.

A *Via compendii ad Deum* gyakran megjelent kiadásai mellett Bona más műveiben is megjelentek aspiratio-példatárak, és ezek hiánytalanul átkerültek az opera omnia-kiadásokba. Bona aspirációinak folyamatos népszerűségét jelzi, hogy mindössze kilenc évvel a halála után Theodorus Mensinck (Dirk Mensingh, 1635–1694) *Divinum profluvium orationum et aspirationum* címen kompendiumot jelentetett meg műveiből (Coloniae: Eyck, 1683), melynek újabb kiadásai ismertek 1685-ből és 1686-ból (Köln).

A *Via compendii ad Deum* első megjelenése idején és azt követően más szerzőktől is jelentek meg olyan, aspiratiókat tartalmazó munkák, amelyek feltehetően Rákóczi figyelmét sem kerülték el. Ilyen mindenekelőtt Nádasi János *Annus votivus sive aspirationes votivae* (Viennae: J. J. Kürner, 1658), Leopold Mancini *Manuale missae ac mortis, id est piaae aspirationes audientibus missam [...]* (Monachi: Wagner, 1659) című munkája és a Párizsban 1661-ben (F. Muguet) megjelent *Idea piarum animi affectionum*

40 „Sententia haec est omnium Mysticorum post orationem vocalem et meditationem poni aspirationes, tanquam modum orandi perfectiorem, per quem sit transitus ad orationem internam, et divinitus infusam.” Uo., 52.

41 „Fontes copiosissimi [...] praesertim confessiones S. Augustini, et eiusdem soliloquia, Manuale et Meditationes; opera item S. Laurentij Justiniani, Dionysij Cartusiani, Joannis Lanspergij, Thomae a Kempis, et Ludovici Blosij [...]” Uo., 61–62.

42 Uo., 62; Tommaso MASSUCCI, *De coelesti conversatione per internam orationem et exercitia spiritus libri VIII* (Romae: B. Zanetti haered., 1622).

43 BONA, *Via compendii ad Deum* (36. jegyzet), 71–84.

44 „[...] mediante aspirationum activitate, inferioris hominis capacitate, et elevata ad Deum mente motibus anagogicis, affectuque successo, spiritus rationalis a vinculis passionum, et fallacis seculi expeditus ad coelestia perlustranda lumen internum dirigit, et ad statum transit altissimae, ac divinae contemplationis.” Uo., 72.

[...] *Ad orationes matutinam* [...] *Ad sanctum missae sacrificium* [...] *Ad aspirationes diurnas* [...] *Ad orationem vespertinam* [...] című összeállítás.⁴⁵ A felsorolt gyűjtemények közül több kizárólag aspirációkat tartalmaz, éppúgy, mint Rákóczi műve.

A vizsgálat e pontján összegezve elmondható, hogy az aspiratio némileg szűkebb, intimebb forma, mint a fohász (*suspiratio*, *suspirium*, *gemitus*, *invocatio*). Az aspiratio „kétszemélyes”, zárt, nagyon rövid imádság, Giovanni Bona kifejezésével „*oratio brevissima*”, érzelmekben gazdag emberi törekvés és igyekezet, vágy és áhítozás az istenihez (Isten, Szűz Mária, szentek). Az ember és Isten közötti közvetlen kapcsolatot célzó irodalmi formában az átélt belső lelki fűtöttség és sűrítettség tette lehetővé a kitűzött cél elérését, az Istenhez való felemelkedést (*elevatio*). Könyvbeli megjelenése alapvetően kétféle: az aspirációkból álló önálló, viszonylag kevés számú munka mellett gyakran használt, úgynevezett beépített, szövegélénkítő forma a „vallomások” művekben (*soliloquium*, *confessio*). Így jelenik meg például Szent Ágoston Rákóczi által kedvelt munkáiban is. Az aspiratio és az annak alapján tovább alakított aspiratio *contemplativa* alapvető sajátosságából, a rövidségből ered, hogy minden aspiratio önálló retorikai egység. E formai (és egyben tartalmi) tulajdonságból vonható le a következtetés, hogy Rákóczi valószínűleg tudatosan nem zárta le az aspirációkból „felépített” művét, nem készített keretszöveget hozzá, és nem látta el főcímmel. Az összeszerkesztett aspirációk együttesét mintegy „nyitva hagyta”, és újabb szövegekkel bővíthetőnek tartotta. Nyilvánvaló lehetett számára, hogy az így létrejött munka ebben az állapotban is teljes, egész. A három részcímmel három, tartalmilag elkülönített egységre bontott *Aspirationes/Aspirations* semmiképpen sem két komponensből áll, hanem – az eddigi vélekedésekkel ellentétben (Köpeczi, Hopp) – háromrészes mű, főcím nélkül.⁴⁶

A kutatás „felröptette” Rákóczinak a munka töredékes jellegét, lezáratlan gondolatmenetét (Köpeczi), szakadozottságát (Déri). Ez azonban kizárólag akkor lenne igaz, ha az *Aspirationes/Aspirations* olyan jellegű egész mű lenne, mint például a *Confessio peccatoris*. Itt azonban a legkisebb formai egység (az „egész”) az egy-egy aspiratio, s ezek önmagukban egyáltalán nem töredeztettek, gondolatmenetük zárt, stílusosan pedig követik a formára vonatkozó előírásokat.

Rákóczi aspiratióinak első két részében – a retorikai elvárásnak megfelelően – a szövegek megszólítással és/vagy hódolással kezdődnek, majd kéréssel, vágyakozó áhítozással, kijelentéssel folytatódnak és zárulnak. Az aspirációkból, melyek határát és terjedelmét a fennmaradt kézirat elrendezése pontosan követi, az azonos témájú, egymással rokon szövegeket – összeszerkesztés után – Rákóczi alcímmel látta el (például „*surgens ex lecto*”), majd három nagyobb, újabb címmel ellátott szekvenciába sorolta (például „*Aspirationes principis christiani*” vagy „*Aspirationes occasione belli*”). A harmadik részben minden szöveg – átlépve a rövid forma határát – elmélkedő aspiráció, követve Bona erre vonatkozó oktatását. Közös jellemzőjük, hogy itt a szövegek hosz-

45 Néhány további példa: *Breves aspirationes* [...] (Pragae: 1676); Christoph WEISS, *Aspirationes sacrae sodalis Mariani* (Viennae: L. Voigt, 1676); Augustin GRIENINGER, *Parochus florilegus* [...] *Aspirationes ad Deum* (Augustae: Vindel., 1692).

46 Lehetséges, hogy Rákóczi a műnek nem szánt főcímet, mert azt a választott forma teljes mértékben összetartotta.

szabbak, nyelvileg összetettebbek, stílárisan kifinomultabbak az előzőeknél. Választott témájuk közös: a katolikus vallási élet egyik jelentős, visszatérő eseménye, a szentáldozás, az ezt megelőző lelkiismeretvizsgálattal és az azt követő hálaadással együtt. A harminckét fejezetre (caput) osztott aspiratio contemplativa-együttes pontosan követi az egyházi év rendjét, de nem egy teljes éven át. Ebben az erőteljesen liturgiára hangolt részben az aspirációk többsége fejezetenként két fő – áldozás előtti és utáni – szakaszból áll. A lezáratlanság és a nyitottság e harmadik részre is jellemző.

Mindennek ismeretében érdemes pontosítani a korábbi kutatás egyik fontos, Bona műveire mint előzményekre vonatkozó megállapítását. Bona kompendiuma(i) ugyanis többet jelentettek Rákóczinak, mint lehetséges irodalmi mintát. A *Via compendii ad Deum* egyrészt *bevezetés* az imádság-műfaj egy olyan rövid, kevésbé időigényes formájába, mely a világi ember számára is lehetővé teszi az idő Istennel történő folyamatos eltöltését, és így Szent Pál tanácsának beteljesítését („szüntelen imádkozzatok” 1Thess 5,17). Másrészt *tankönyv* az aspiratio készítésének elsajátításához, végül *példatár* a begyakorláshoz. Rákóczi választása azért eshetett e műre, mert az előírások nehézség nélkül követhetők, módszeresek és gyorsan megtanulhatók voltak. Ismereteim szerint ebben a témában más, ehhez hasonlíthatóan módszeres és átgondolt kézikönyv nem állhatott rendelkezésére.

Mindezek után kérdés, miként lehet, és egyáltalán lehet-e irodalmi előzményeket, mintákat keresni egy olyan imádságforma esetében, mely jobbára már korábban is használt nyelvi egységek mozaikszerű összeillesztésével jön létre; főleg kompendiumokban található meg, azaz különféle szerzőktől és művekből származó részletekből, többé-kevésbé rögzült elemekből (például bibliai szentenciákból és szólásokból), a liturgiából, a szentatyák műveiből és lelki könyvekből építkeznek? Ismeretes, hogy az eredetiség – a teológiailag kifogástalan megfogalmazással ellentétben – nem elvárás az imádság műfajban. Így például a 16–18. században a transzformációs technikákkal készülő imádságokhoz a legkülönfélébb műveket felhasználták.⁴⁷ Ha ebben az értelemben közelítünk az aspirációhoz, úgy tűnik fel, lehetséges irodalmi mintákra gondolni.

Az *aspiratio* többféle forrásból építkező imádságforma. Theodor Mensinck például úgy válogatta össze az orációkat és az aspirációkat Bona műveiből szerkesztett kompendiumában, hogy a fő forrás a Biblia legyen, és a szövegek melletti lapszélien folyamatosan feltüntette a bibliai hivatkozásokat.⁴⁸ Bernardino Rosignoli (1547–1613), akinek egyik újonnan azonosított munkája a rodostói könyvtár része volt,⁴⁹ „aspiratio

47 Például Martin von Cochem a misztikus látomásirodalmat használta fel forrásként a *Preces Gertrudianae/ Gertrudenbuch* összefoglaló címen ismert imádságoskönyvéhez. Vö. KNAPP Éva, *Martin von Cochem Magyarország, Első rész, Mennyei követek, Len kötelecske, Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve* (Zebegény: Borda Antikvárium, 2014), 22–31.

48 Theodor MENSINCK, *Divinum profluvium orationum et aspirationum, ex operibus Ioannis Bona [...] Dies Nocturnique Temporis horas* (Coloniae: J. W. Friessem, 1685).

49 Bernardino ROSIGNOLI, *De actionibus virtutis [...]* (Venetiis: 1593; Lugduni: 1604; Coloniae: 1614; Moguntiae: 1645). KNAPP Éva és TÜSKÉS Gábor, „II. Rákóczi Ferenc rodostói könyvtárának új rekonstrukciós kísérlete”, in *A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650–1750)*, szerk. BALÁZS Mihály, BARTÓK István, 227–247 (Szeged: SZTE, 2016), 239, nr. 63.

interná”-ról, Istenhez szóló belső, bizalmas odafordulásról ír, melynek az általa ajánlott elsődleges forrása a Szentírás és a szentatyák művei.⁵⁰ Rodostóban rendelkezésre állt Antoine Le Gaudier *De natura et statibus perfectionis* (Paris, 1643) című, posztumusz megjelent munkája is, mely szerint az aspiratio lehetőséget kínál arra, hogy az imádkozó saját akaratát Isten akaratához igazítsa (conformitas), amennyiben például Jézus szavait, „non mea, sed tua voluntas fiat” aspirációként vagy aspirációk nyelvi elemeként ismételteti (296). Ugyanő a „fructus orationis” keretében szintén értekezik a lehetőség szerint folyamatosan gyakorolt aspiratióról, mellyel el lehet jutni „unio cum Deo” (328). Le Gaudier műve egy másik részében (Caput XII. Quod sit cuiusque Christiani et religiosi officium circa quod Examen fieri debet) arra int, hogy sokkal nagyobb az ember esélye a lelki tökéletesedésre, ha reményét folyamatosan mondott vagy elgondolt, esetleg átértett aspirációkba helyezi (353). Utolsó példaként említem Giovanni Bona *Rerum Liturgicarum Libri I* című munkájának megjegyzését (*Opera Omnia*, Antverpiae, Verdussen, 1694, 223), mely szerint az Istenhez intézett művészi aspirációknak forrásai lehetnek a zsoltárok, s szorgalmazta ennek a körülménynek a figyelembevételét. Ezek a Mensinck, Rosignoli, Le Gaudier és Bona műveiből választott nézetek rámutatnak arra, hogy az elsődleges irodalmi minták (például az aspirációkba szó szerint, de hivatkozás nélkül átvett szövegek vagy szövegrészletek) mellett úgynevezett másodlagos irodalmi mintákat közvetítenek mindazok a művek, melyekben szó esik az aspiratio hasznáról, funkciójáról vagy konkrét forrásairól, és biztosan vagy feltételezhetően megfordultak Rákóczi kezében. A továbbiakban e kettősséget figyelembe véve vizsgálom az *Aspirationes/Aspirations* három részének szerkezeti és tartalmi sajátosságait és szövegpárhuzamait.

Aspirationes Principis Christiani – Egy keresztény fejedelem fohászai

Az *Aspirationes/Aspirations* első része (a BnF kézirat 673–704. oldalain) az imádságoskönyvekből a nap megszenteléseként ismert,⁵¹ alcímekkel ellátott összeállítás, melyhez hozzátartozik a naponkénti lelkiismeretvizsgálat.⁵² Logikája követi a katolikus keresztényektől elvárt mindennapi életvitel imádsággal összekapcsolt eseményeit, melyeket Rákóczi önmagára vonatkoztatva – a részcímnak megfelelően – kibővített fejedelmi állapota/életmódja valós vagy elképzelt vonatkozásaival. Ez az oka annak, hogy a Rákóczi-aspirációk szerkezete hasonló, mint például a Bona műveiben példatárakba rendezett aspiráció-szövegeké. Rogács észrevétele szerint a *Via compendii ad Deum* besoztása, gondolatmenete, egyes fohászok és némely szövegrészletek is fellelhetők Rákóczinál, s a szerzői önállóság fejedelem-voltának hangsúlyozásában és az ebből faka-

50 ROSIGNOLI, *De actionibus virtutis* (47. jegyzet), (Venetiis: 1593), 65.

51 Erre a körülményre Hopp Lajos a kritikai kiadás tárgyi jegyzeteiben hívta fel a figyelmet. Véleménye szerint a nap megszentelésén kívül eső másik része az udvari élet kísértéseiről, a kísértő alkalmakról szól. HOPP Lajos, „Tárgyi jegyzetek”, in *II. Rákóczi Ferenc fohászai*, 355–376 (1. jegyzet), itt: 357.

52 Vö. pl. *Officium Divinum, kalauz a keresztény katolikus magán és nyilvános isteni-szolgálatra* (Budapest: Szent István Társulat, 1893), 1–134.

dó érzelmekben nyilvánul meg.⁵³ Rákóczi aspirációi azonban nem egyszerűen általa kiválasztott szövegek egyénivé tett változatai. Több forrás ismeretében dolgozott, és e komponensek egy részét valószínűleg nem „forrás”-ként kezelte, mert azok már korábban beépültek gondolkodásába, mint például a szinte közhelyszerű bibliai részletek vagy a liturgikus- és imádság-szövegek elemei.

Bona életművének több kötete foglalkozik az aspirációval. A *Via compendii ad Deum* kívül a *Manuductio ad coelum*, a *De sacrificio missae*, a *De discretione spirituum liber unus*, a *Rerum liturgicarum libri duo*, a *Horologium Asceticum* és a *De Divina Psalmodia* címűek egyaránt tartalmazznak rövidebb-hosszabb elméleti megállapításokat – elsősorban az usus-használat témakörben – és gyakorlati példákat. Ezeket a munkákat kivétel nélkül megvizsgáltam.

Áttérve a konkrét szerkezeti hasonlóságokra Bona és Rákóczi munkái között, a *Via compendii ad Deum* „pro quotidianis” aspiráció-példatárában (*Diarium, et sylvula Aspirationum pro omni actione diei, et pro qualibet occasione, caput XIX*)⁵⁴ az egymás után következő címek közül az alábbiak feleltethetők meg Rákóczi címeivel: „[...] Mane cum surgis; Dum indueris; Cum manus abluis; [...] Ante Divinum officium; Post officium; [...] Ante mensam, et dum reficeris; Post mensam; Ante quodlibet opus; [...] In dolore et quacunque tribulatione; [...] In omni tentatione ; [...] In transitu ante Ecclesiam, et in eius ingressu; [...] Cum aridus est; Cum loquendum; [...] Ante somnum”. Ez a példatár elsősorban papi használatra készült, ezért szerepel például a fenti sorozatban néhány gyónás hallgatásakor („Cum audis confessiones”, 274) mondandó aspiráció is. Az utóbbi körülményt figyelembe véve Rákóczi módszeresen átalakította, és így asszimilálta a mintául szolgáló szövegeket.

A *Manuductio ad coelum* harmadik, *De purgatione a peccatis* című fejezete után következnek a főbűnöktől való megszabadulásra vonatkozó tanácsok. Ez nem aspiráció-példatár, hanem oktató, tanácsadó szöveg, ugyanakkor nehézség nélkül lehet aspirációkat formálni belőlük. Közülük egy sem található meg Bona előző művében. A témák jelentős része jelen van Rákóczinál is, jóllehet sorrendjük némileg eltérő: De Gula (cap. IV); De luxuria (cap. V); De avaritia (cap. VI); De ira (cap. VII); De invidia et acedia (cap. VIII); De superbia, Ambitione et inani Gloria [...] Dignitatum vanitas [...] (cap. IX). E sorozatot követik az érzékek kísértésére és szabályozására (önuralom) vonatkozó fejezetek – éppúgy, mint Rákóczinál, de itt is némileg eltérő rendben: De totius corporis sensuumque exteriorum moderatione (cap. X),⁵⁶ De custodia linguae (cap. XI); De sensibus internis (cap. XII); [...] varia doloris antidota (cap. XV.)

A harmadik Bona-mű, melyet Rákóczi felhasználhatott, a *Horologium Asceticum*.⁵⁷ Ez a munka az alcím szerint „exercitia sacra”, s a tematikus fejezetekben paragrafusokkal elkülönítve aspiratio-példatárak is találhatóak. Így az első fejezet (*De initio diei*) 5. §-a (*Aspirationes pro initio diei*) egy öltözködés közbeni szöveggel („Dum indueris”)

53 ROGÁCS, „II. Rákóczi Ferenc áldozási imái” (13. jegyzet), 346–347.

54 BONA, *Via compendii ad Deum* (36. jegyzet), 247–282.

55 Ez utóbbi szó szerint ismétlődik Rákóczinál, II. *Rákóczi Ferenc fohászai* (1. jegyzet), 15.

56 Itt: visus, auditus, odoratus, Giovanni BONA, *Manuductio ad coelum* (Bruxellis: F. Foppens, 1672), 68–71.

57 Giovanni BONA, *Horologium asceticum* (Coloniae: J. W. Friessem, 1686).

kezdődik, mely párhuzamba állítható Rákóczi *Inter lavandum et induendum* címen összefoglalt hat aspirációja közül a 4–6-tal.⁵⁸ A *Horologium* második fejezete a nap közben történő eseményekkel foglalkozik, itt a 12. §-ban található a vonatkozó aspirációk (*Aspirationes pro quotidianis exercitationibus*, 98–100). Az ötödik, *Miscella 3 diversarum exercitationum* című fejezet több része szintén szerkezeti párhuzamba állítható Rákóczi aspirációinak első részével, így a *Modus orandi in ingressu Templi* (§ IV, 160–161),⁵⁹ az *Exercitium in ariditate* (§ VII, 229–230)⁶⁰ és a *Fasciculus Aspirationum, et aliquot brevium orationum* (§ XI, 247–252) címűek.

Az irodalmi minták tartalmi összefüggésének és Rákóczi transzformációs technikáinak bemutatásához érdemes elkülöníteni az alapvető szövegkomponenseket, hogy jobban bemutathatókká váljanak az egyénivé tett minták, stílusvariációk. A kritikai kiadás apparátusából nyilvánvaló, hogy Rákóczi „princeps christianus”-aspirációinak egyik alapvető forrása a biblia, kiegészítve a különféle liturgikus- és imádságirodalmi szövegekkel. A kiválasztott szövegrészek, rögzült nyelvi elemek egyaránt származhatnak elsődleges forrásból, ugyanakkor nem zárható ki az sem, hogy mások által létrehozott vagy használt szövegek vagy kompendiumok közvetítették az idézeteket. Az irodalmi minták e körének használata több okból is biztonságos kiindulópontot jelentett Rákóczinak. Segítségükkel teológiailag nem kifogásolható, irodalmi szempontból vonzó, szimbolikus értelmet hordozó, képekben, metaforákban gazdag szövegek jöhettek létre, esetenként emelkedett, zsoltáros hangvétellel. Ismeretes, hogy a kora újkorban kedvelt imádságkészítési technika volt a kiválasztott bibliai, liturgikus szövegrészek transzformációja (*preces biblicae*).⁶¹ Ezt a szövegalkotási módot Rákóczi jezsuita tanulmányi éveiben tananyagként sajátíthatta el és gyakorolhatta be. Ismerete különösen akkor szembeötlő, ha az aspirációban egynél több – általában kettő – bibliai forrású vagy forrásvidékű részlet található és/vagy kapcsolódik össze. E szövegrészeket táblázatban tekintetem át.⁶²

58 BONA, *Manuductio ad coelum* (56. jegyzet), 29–33; II. Rákóczi Ferenc fohásza (1. jegyzet), 12.

59 „In ingressu in ecclesiam”, II. Rákóczi Ferenc fohásza (1. jegyzet), 13.

60 „In ariditate”, uo., 21–22.

61 Vö. KNAPP Éva, „Esterházy (I.) Pál imádságai”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 119 (2015): 289–335.

62 A kritikai kiadásban fel nem ismert bibliai, liturgikus és imádságirodalmi utalásokat itt figyelmen kívül hagytam.

alcím	aspirációk darabszáma	bibliai, liturgikus- és imádsági irodalmi részek darabszáma	átlagos arányszám
Surgens ex lecto	5	7	5/7 (71%)
Inter lavandum et induendum	6	4	6/4 (150%)
Ad aspectum confluxus aulicorum	3	1	3/1 (300%)
Ad aspectum throni	3	1	3/1 (300%)
In transitu ad ecclesiam	4	1	4/1 (400%)
In ingressu in ecclesiam	3	5	3/5 (60%)
In reditu ex ecclesia	3	4	3/4 (75%)
Ante consilium tenendum	4	6	4/6 (66%)
Consilio finito	3	1	3/1 (300%)
Ad prandium	3	3	3/3 (100%)
Finito prandio	2	1	2/1 (200%)
Ante quodlibet opus	3	1	3/1 (300%)
Inter venandum	3	4	3/4 (75%)
In actu publico et pompa	4	4	4/4 (100%)
Ante decubitum coram lecto	3	3	3/3 (100%)
In temptatione vanitas et superbiae	4	5	4/5 (80%)
In temptatione irae	3	4	3/4 (75%)
In temptatione invidiae	3	4	3/4 (75%)
In temptatione avaritiae	3	2	3/2 (150%)
In temptatione gulae	3	1	3/1 (300%)
In temptatione luxuriae	3	5	3/5 (60%)
In temptatione acediae	3	2	3/2 (150%)
In temptatione visus	3	0	3/0 (nincs)
In temptatione auditus	3	0	3/0 (nincs)
In temptatione odoratus	3	1	3/1 (300%)
Inter dolores corporis	6	1	6/1 (600%)
In ariditate	3	0	3/0 (nincs)
Inter conversandum	3	2	3/2 (150%)

Mindössze három alcímmel ellátott aspiráció-sorozatban (*In temptatione visus*, *In temptatione auditus*, *In ariditate*) nem található közvetlen bibliai, liturgikus vagy imádsági irodalmi utalás. A táblázat szerint e források/irodalmi minták felhasználása összességében lassan csökkenő tendenciát mutat. Ennek oka nehezen magyarázható; lehetséges, hogy Rákóczi kifejezőkészsége, irodalmi gyakorlata magabiztosabbá vált a szövegek egybeszerkesztésekor.

Az arányszámok az aspiráció-csoportok e forrásegyüttestől való függetlenségét, a szövegek koherenciáját mutatják. Az arányszámok átlaga az *Aspirationes principis christiani* alcímekkel ellátott szöveggyűjtemények darabszáma (28) tekintetében 162%, az összes aspirációk darabszáma (95) vonatkozásában azonban ennél sokkal kevesebb, közel 48%. Eszerint Rákóczi – jöllehet kedvelte a teológiai biztonságot jelentő bibliai, liturgikus vagy imádsági irodalmi utalásokat – ha tehetett (akár tudatosan, akár nem), másféle megoldásokat részesített előnyben.

Egy másik lehetséges megközelítési szempont a világi, fejedelmi állapot hangsúlyozásának mértéke. Ez a körülmény nem látszik kapcsolatban állni az aspirációk bibliai, liturgikus vagy imádságirodalmi utalásaival, ezért is megfelelő a vizsgálatra. Jóllehet, az aspirációs alkalmak jelentős része általában bárkire érvényesnek tűnik fel,⁶³ ez az arány jelentősen eltér az egyes szövegek tekintetében. Az összesen kilencvenöt aspirációból fejedelmi állapotú személyre vonatkozik hatvannégy (67%), míg bárki (egyházi vagy világi ember, rang nélkül) által elmondva érvényes lehet harmincegy (33%): azaz e rész tartalmát kétharmad részben Rákóczi személyi pozíciója, kiválasztottság-tudata és az általa hangsúlyozott keresztény fejedelem-tudat határozza meg. Rákóczi többszörösen hangsúlyozta, hogy kormányoz, uralkodik, rangja kiemeli őt a többiek közül (ő a nyáj Pásztorja, mintegy „alter Christus”); ura és fölöttese az alávetetteknek; rangjának díszei vannak, ruhája bíbor és arany, hadvezéri sisakja és vértje van, és nem utolsó sorban társadalmi-politikai közszereplő. Összességében tehát a rész teljes szövege egy világban élő világi uralkodó szerzeménye, aki nem akar megválni pozíciójától, sem pedig lemondani kivételezett helyzetéről. A bibliai, liturgikus vagy imádságirodalmi utalások elsősorban önerősítő szerepet töltenek be, nem csupán „egyszerű”, teológiaiailag korrekt támaszok. Kiemelik és stílusosan hangsúlyozzák a korban közismert és kedvelt princeps christianus-jellegzetességeket.

Átérve az aspirációk tartalmi forrásaira, összességében elmondható, hogy bár saját szövegkörnyezetükben alanyi vonatkozásúak – vagy annak tűnnek fel –, a szerző személyének ismerete nélkül, pusztán a szöveg alapján nem lehetne felismerni kilétét. Ez a kétirányú, ambivalens, egyben nagyon általános sajátosság az oka, hogy egy-egy aspirációnak több, egymástól eltérő forrása és mintája is lehet. Megfogalmazásukkor Rákóczi ezek bármelyikéből kiindulhatott. A szövegösszevetéseket ugyanakkor igyekeztem nem parttalanán tágítani, s az irodalomelméleti részben körülhatárolt aspiratio-irodalom körére korlátozni azokat.

Rákóczi megszólításként, egyben önmegerősítéseként többször használta a „da mihi”, „da mihi, Domine” kifejezést. Ez a *Surgens ex lecto*-részben (11:7)⁶⁴ egy bibliai hivatkozás része (Sap. 9, 4), később azonban többször visszatérő, kedvelt fordulat (*Aspirationes contemplativae* [...], 58:3; 61:1). Bona aspirációiban ugyancsak többször megtalálható.⁶⁵ Rákóczi irodalmi mintája ebben az esetben egyaránt lehetett a biblia, Bona valamelyik műve vagy az utóbbi hivatkozásaiban felsorolt munkák egyike, esetleg egy másik, ilyen szempontból eddig számba nem vett mű. De lehetséges az is, hogy

63 Az alcímeket áttekintve kizárólag uralkodói személyre vonatkozhat őt a huszonnyolcból (18%): *Ad aspectum confluxus aulicorum, Ad aspectum throni, Ante consilium tenendum, Consilio finito, In actu publico et pompa.*

64 A hivatkozás módja a továbbiakban: az *Aspirationes* latin szövege kritikai kiadásának oldalszáma „-”-tal elválasztva a vonatkozó sor számától.

65 „Da mihi Domine sedium tuarum assistricem sapientiam, quae intellectum meum illuminat, et affectum meum inflammet ad cognoscendum, et amandum te in omnibus super omnia.” Giovanni BONA, *Horologium asceticum* (Paris: L. Billaine, 1676), 289; „Da mihi Domine sedium tuarum assistricem sapientiam, ut mecum sit, mecum laboret, ut sciam quid exceptum sit apud te omni tempore.” Uo., 117; BONA, *Via compendii ad Deum* (36. jegyzet), 263.

a felsoroltak egyike sem, mert irodalmi minta mellőzésével, közismert, rögzült elemként használta fel. Az aspiráció nyelvtani szerkezete „Da mihi [...], ut [...]” azonban egy Bonától származó szövegelőzmény lehetőségét valószínűsíti („Da mihi Domine sedium tuarum assistricem sapientiam, ut mecum sit, mecum laboret, ut sciam quid exceptum sit apud te omni tempore”). Ebben az esetben két Bona-mű közül lehet választani,⁶⁶ így továbbra sem bizonyítható egyetlen irodalmi minta használata.⁶⁷

Rákóczi egy másik kedvelt megszólító formulája a „Domine, Jesu Christe, sapientia Patris” (14:1). Ezt az előbbinél választékosabb nyelvi formulát Bona a „da mihi” kifejezéssel együtt használta például a *Via compendii ad Deum* egyik aspirációjában („Jesu sapientia Patris, da mihi quaerere [...]”).⁶⁸ Rákóczi innen éppúgy meríthette, mint a zsolozsma egyik himnuszából („Patris sapientia, veritas divina”). Az idézett megszólító formulák – másokkal kiegészülve – a *Confessio* szövegében is gyakoriak.

Visszatérő gondolat Rákóczinál a megtisztulás (purificatio) vágya. Ezt kéri például egyik *Ante consilium tenendum* aspirációjában: „O Deus, Creator meus, [...] purifica in nobis spiritum nostrum [...] ne spiritus nequam sectemur suggestiones, sed Spiritus tui sequamur inspirationes!” (14:9–12). Ez a gondolat hasonló megfogalmazásban – a tökéletesség, perfectio elérésére hangolva, mely Rákóczi céljai között is szerepel – Bonánál így hangzik: „Me tibi resigno, creator meus, pure propter te ad omnia officia [...] statumque animae, et corporis, qui tibi placuerit”.⁶⁹ A gradus perfectionis Rákóczi által megfogalmazott vágyában – „[...] ut exsequar opus tuum in hac die in illo gradu perfectionis, quem desideras a me!” (11:5–6) – szintén egy Bona oratio-részlete visszhangzik,⁷⁰ és Rákóczi is úgy szeretné Krisztus példáját követni – [...] da, ut in exemplis vitae tuae regere [...] (11:11–12) –, mint Bonánál olvasható.⁷¹ A conformitas, az összhang és egyesülés Istennel Bona nyomán⁷² merülhet fel Rákóczinál, mindjárt a harmadik aspirációban: „[...] cum me tibi conformare debeam ac velim!” (11:10), ugyanakkor érdemes tekintetbe venni a conformitas-eszme széles körű kora újkori elterjedését.

Az ariditasra (lelki szárazságra) panaszkodó Rákóczi minden valószínűség szerint Bona *Exercitium in ariditate* című tanácsorozatát követte,⁷³ amikor egymást követő as-

66 Vö. 65. jegyzet.

67 Megjegyzem, a „da mihi” fordulatot Bona különösen kedvelte, így pl. BONA, *Horologium asceticum* (65. jegyzet), 38, 52, 94, 110 (kétszer), 117, 166, 210, 243, 269, 277, 288, 289 (kétszer), minden esetben Istenre vonatkoztatva.

68 BONA, *Via compendii ad Deum* (36. jegyzet), 179.

69 Uo., 151.

70 „mei [...] gratiam concedens, ut [...] ad altissimum gradum perfectionis ascendam,” BONA, *Horologium asceticum* (65. jegyzet), 285.

71 „Exemplum Christi verbo, et ex exemplo docentis nos [...]” Uo., 89.

72 „Conforma me, suavissime Jesu, sanctissimae humanitati tuae, et da mihi liberam ad te introversionem” BONA, *Via compendii ad Deum* (36. jegyzet), 130.

73 „Cum tempore ad orationem destinato ita aridus es, ut meditari, et orare non possis, aliquid ex sequentibus exercitiis assumes [...]. Primo percurrere breviter praecepta Dei et Ecclesiae, et discute quomodo singula observaveris; tum veniam pete, et propone emendationem. Eodem modo discurre per septem vitia capitalia, sensus corporis, potentias animae et sui status, seu officii particulares obligationes.” BONA, *Horologium asceticum* (65. jegyzet), 267–268.

pirációkat készített a hét fő bűnről, az érzékekről, s ezeket az *In ariditate* címen egybefoglalt három aspiráció elé helyezte. Kérdés azonban, hogy a Bona – Rákóczi munkái tekintetében eddig teljesen figyelmen kívül hagyott – *Horologium* című munkájából származó fenti tanácsokhoz Rákóczi választott-e, és ha igen, milyen egyéb irodalmi ösztönzést, s azt vajon Bona egy másik munkájából merítette-e? Így például az avaritia-aspirációkat Rákóczi az „O radix cupiditatis [...]” felkiáltással kezdi. Ebben mintája lehetett Bona *Manuductiója*, ahol a VI., *De avaritia* című fejezetben épp ugyanez a Szent Pál leveléből származó részlet – Radix enim omnium malorum est cupiditas [...] (1Tim. 6, 10 – olvasható.⁷⁴ Ugyanitt Rákóczi inségtől való félelmének (18:20–21) gondolatára szintén Bona idézett fejezetében találunk példát.⁷⁵ Az *In temptatione luxuriae* című rész aspirációinak kezdetén az „O ergastulum, o lutea habitatio animae meae [...]” (19:13) eszme szintén Bona *Manuductiója Luxuria* fejezetére (Caput V.) utal.⁷⁶ Az emberi élet pillanatnyiségének és benne a bujaság (luxuria) emlegetése – „Quam momentanae sunt, quibus illudi mihi, o pulvis, qui in pulverem reverteris;” (19:18) – föltehetően újabb átvétel Bonától („O miseri, quorum foedae, et momentanae voluptates tam luctuoso exitu terminatur!”).⁷⁷ Az érzékek általi kísértések közül a hallásról szóló egyik aspiráció – „Obscena [...] fac abesse ab auribus meis, Domine, et redde me surdum [...]” (20:23–24) – Bonánál is szereplő párhuzamos gondolatát idézem példaként: „Sepi itaque aures provida circumspectione, ne pro veritate mendacium [...] Claude susurris, claude nugis et rumoribus, claude otiosis narrationibus [...]”.⁷⁸

Az összevetés-sorozat igazolni látszik, hogy Bona munkái milyen erőteljesen alakították Rákóczi aspirációit, még ott is, ahol az eddigi kutatás erőteljes személyre és környezetre vonatkozó gondolkodást, aktuális gondokat vélt felfedezni, mint például az inségnél.⁷⁹ Az utóbbi példa egyben felhívja a figyelmet az eddig számba nem vett lehetőségre, hogy Rákóczi nem párizsi vagy rodostói napi gondokat, hanem irodalmi mintákból származó szövegeket szőtt bele rövid imádságaiba. E hivatkozott munkák egyaránt jelentettek szerkezeti és gondolati ösztönzést, továbbá átfogó irodalmi mintát.⁸⁰

E rész lezárásaként az utolsó három, *Inter conversandum* címen összefoglalt aspiráció szintén Bona műveiből építkező részleteit emelem ki. A *Horologium* végén található az a helyes beszéd kegyelmét kérő aspiráció, melynek központi gondolatát, mely szerint az emberi szó az isteni beszéd visszhangja legyen,⁸¹ Rákóczi is kamatoztatta (22:10–11). A

74 BONA, *Manuductio ad coelum* (56. jegyzet), 35–36.

75 „Hic querendi cupiditate anxius, amittendi metu miserrimus, ad omnes fortunae injurias expositus, quo plus habet plus cupit.” Uo., 36.

76 „Huic autem limo infixus vix emergit.” Uo., 29.

77 Uo., 32.

78 Uo., 70.

79 Vö. Hopp Lajos szerint a „szegénységtől való félelem a bizonytalaná vált törökországi helyzetből fakadt”. HOPP, „Tárgyi jegyzetek”, 357.

80 A példák tovább szaporíthatók, így például a haragról, a testi fájdalmakról szóló aspirációk esetében vö. MENSINCK, *Divinum profluvium orationum...* (48. jegyzet), 240–241, 184–185.

81 „Pone Domine custodiam ori meo [...] ut non delinquam in lingua mea. Da mihi hanc gratiam, ut non loquar nisi quae necessaria sunt, et fac me purum, et incontaminatum ab omni detractioe, ab omni verbo inutili, et otioso.” BONA, *Horologium asceticum* (65. jegyzet), 289.

„da gratiam” kérésen (22:6) és az „otiosa et inutilis” beszéden (22:11) kívül Isten metaforikus megnevezése – „O lumen cordium” – Bona kedvelt kifejezései közé tartozik a *Via compendii ad Deum* című munkában, például az *Aspirationes ex nominibus Dei, ejusque attributis, et perfectionibus* XVI. fejezetben: „Lux beatissima Deus, et lumen cordium”.⁸²

A „princeps christianus” gondolatkör aspirációinak első számú irodalmi mintája tehát Giovanni Bona életműve. A felhasznált és a rodostói könyvtárban rendelkezésre álló munkák – *Via compendii ad Deum, Manuctio ad coelum, De sacrificio missae, De discretione spirituum liber unus, Rerum liturgicarum libri duo, Horologium Asceticum, De Divina Psalmodia*⁸³ – részletei kiegészültek bibliai, liturgikus és imádságirodalmi szövegekkel.

Aspirationes occasione belli – Fohászok háború esetén

Az *Aspirationes/Aspirations* második részével (a BnF kézirat 705–716. oldalain) a kutatás eddig mindössze néhány futólagos megjegyzésben foglalkozott. A kritikai kiadás tárgyi jegyzetei⁸⁴ összefoglalják a Rákóczi-művekben fellelhető, háborúval, hadakozással kapcsolatos gondolatokat, s egyetértően idézik Márki Sándor véleményét, mely szerint Rákóczi „Tábori könyörgéseit hazájára gondolva írta”. A szűkre szabott jegyzetek összességükben tanácsalanságról tanúskodnak.

A háborús aspirációkat összevettem a Rákóczi által a szabadságharc idején írt vagy neki tulajdonított imádságokkal,⁸⁵ és megállapítottam, hogy nincs közöttük szerkezeti, tartalmi vagy motivikus kapcsolat. Vázlatosan áttekintettem továbbá a 16–17. századi egyházi irodalom hadakozással kapcsolatos műfajait. A 16. században a prédikáció és az imádság műfajon belül – elsősorban a török veszély révén – a háború és a hadakozás önálló témává vált Közép-Európában,⁸⁶ a jelenség virágkora a 17. századra tehető. Így például Georgius Bartholdus Pontanus a Braitenberg (1550–1616) prágai prépostkanonok negyven háborús prédikációjának gyűjteményes kötete *Armatura Dei* címen több kiadásban is megjelent (Moguntiae: 1608; Coloniae: 1625). Jacobus Merlo-Horstius (1597–1644) a *Paradisus animae Christianae* című, sok kiadásból ismert imádságoskönyvében *Psalterium Tempore Belli, et publica calamitatis usurpandum* címen közölt imádságsorozatot, melyet bibliai sorokból, a *Miatyánk* kéréseit alcímmé emelve szerkesztett össze.⁸⁷ David Gregor Corner (1585–1645)⁸⁸ *Magnum promptuarium catholicae devotionis [...] ex classicis auctoribus sacris, singulari industria digestum* című, szintén közkedvelt⁸⁹ imádságyűjteményének

82 BONA, *Via compendii ad Deum* (36. jegyzet), 198.

83 KNAPP-TÜSKÉS, „II. Rákóczi Ferenc rodostói könyvtárának...” (49. jegyzet), 234, nr. 3–4–5.

84 HOPP, „Tárgyi jegyzetek” (51. jegyzet), 358–359.

85 Vö. ESZE Tamás, „II. Rákóczi Ferenc imádságai”, *Református Egyház* 5, 12. sz. (1953): 6–9, 24.

86 Így például lásd Andreas GYGLER, *Gebet-Büchlein wider den Türcken [...] anfänglich A. 1566 [...] nachmals A. 1596 [...] vermehrt von Johann Michael DILHERRN* (Nürnberg: Endtner, 1664); Balthasar MÜLLER [MYLIUS], *Türcken Gebet-Büchlein [...]* (Leipzig: 1596).

87 Jacobus MERLO-HORSTIUS, *Paradisus animae Christianae* (Coloniae: J. Kinchius, 1644), 52–58.

88 Franz Günter SIEVEKE, „Corner, David Gregor”, in *Killy Literaturlexikon*, Bd. 2, *Boa-Den*, Hg. Wilhelm KÜHLMANN (Berlin: de Gruyter, 2008), 485.

89 Hatodik kiadása 1645-ben jelent meg Bécsben. Az általam használt kiadás: Vienna: J. J. Kürner, 1672.

hatodik, *Asylum Afflictorum. Sive deprecationes malorum* részében a harmadik fejezetben tizenhat imádságot jelentetett meg, *Orationes tempore belli* gyűjtőcímen (531–542). E címadás szerkezete és értelme hasonló a Rákóczi által adott *Aspirationes occasione belli* (*Fohászok háború esetén*) címhez. A Corner-összeállítás mintájává vált az Esterházy Pál imádságoskönyvében (*Via lactea* [...], Viennae, 1681, 1707) közölt, *Orationes tempore Belli ex sacra Scriptura desumptae* résznek,⁹⁰ melyet Rákóczi ismerhetett.

Az alcímeket figyelembe véve, a háborús aspirációk felépítése a hadvezér szemzőgéből követi egy csata lehetséges eseményrendjét, a fővezér táborba érkezésétől a győzelemre álló helyzeten át a vesztes csatát követő menekülésig. Ez a cselekvéssor mintegy szimbolikusan összefoglalja a szabadságharc ismétlődő, csaták sorozatában megnyilvánuló történetét. Megszerkesztettségre és lezártaságra vall, hogy a címmel elkülönített alrészek – egy kivétellel – három-három aspirációból épülnek fel. A kivétel a győzelem reményének egyfajta csúc- és holtpontja, amikor még nem dőlt el a csata végkimenetele; itt – ismétlődés miatt – az aspirációk száma négy. Táblázatba foglalva:

Sorszám	Cím	Aspirációk darabszáma
1	Ad aspectum castrorum / A tábor megpillantásakor	3
2	In motu castrorum / A tábor elindulásakor	3
3	In metatione castrorum / Táborveréskor	3
4	In instruenda acie / A csatarend felállításakor	3
5	In conspectu inimicorum / Az ellenség megpillantásakor	3
6	Ad sonitum classici / A harci trombita hangjára	3
7	Obtenta victoria / A győzelem birtokában ⁹¹	1+3
8	Ad aspectum cadaverum / A holttestek megpillantásakor	3
9	Proelio perduto, in fuga / A csata elvesztése után a menekülésben	3

Az összesen huszonnyolc aspiráció lehetőséget teremt egy csatában aktívan részt nem vevő, de végig jelen levő hadvezér szempontjából követni az eseményeket, aki a csatát szemlélve Istennel keres kapcsolatot. Rákóczi e sorozatban újra „modellezi” egykori hadvezérségét, miközben rövid imádságok segítségével megjelenít egy képzeletbeli csatát. A vesztesként történő meneküléshez kapcsolódó, utolsó aspirációban megerősíti vezérlő fejedelmi esküjét („Obtuli me tibi, Domine, pro salute populi mei. En, tibi hoc sacrificium reitero [...]” 26:22–23), mintegy ezzel igazolva magát.⁹²

90 Paulus ESTERHÁZY, *Via lactea ad caelum ducens* [...] (Viennae: A. F. Voigtin, 1707), 52–69. A Cornernél megjelent tizenhat szövegből öt Esterházy-nál is megtalálható, egy további pedig azonos témában kicserélődött. Utóbbi: Corner *Oratio populi Dei in Bethulia* helyett Esterházy a Judit könyvéből származó (Jud. 9) *Oratio Judith* közölte. A jelenség hátteréhez vö. Knapp Éva, „Judit képit én viseltem” Kora újkori színház- és drámatörténeti tanulmányok, Irodalomtörténeti füzetek 162 (Budapest: Argumentum Kiadó, 2007), 40–67.

91 A latin kifejezés értelme az, hogy a csata még nem dőlt el, a hadsereg birtokolja/birtokolni látszik a győzelmet.

92 „Én Fejedelem Rakoczi Ferencz, úgy mint a’ Haza Szabadságáért confoederált Magyar Ország Statusi és Rendeinek választott Vezérlő Fejedelme Esküszöm az élő Istenre [...] Hogy [...] Hazánk Szabadságának

E rész aspirációinak irodalmi előzményeit keresve figyeltem fel a Rákóczi által az első részben alkalmazott mozaiktechnika és szöveg-transzformációk továbbfejlesztésére, melynek eredményeként nem hiányzanak a „rejtett”, illetve „rejtőzködő” utalások sem az imádságokból. Így például az *Obtenta victoria* rész harmadik aspirációjában a „Da gloriam nominare tuo” (25:27) egy átszerkesztett zsoltárrészlet⁹³ („Non nobis Domine, non nobis, sed nominare tuo da gloriam” Ps. 113b, 1). Ugyanakkor nem csupán maga a zsolttár tekinthető közvetlen irodalmi mintának: az idézett teljes zsolttársor egyben a templomos lovagrend hivatalos jelmondata, melyet Rákóczi e funkcióban is ismerhetett. A transzformált szöveg egy hadi aspiráció részlete, így eldönthetetlen, hogy Rákóczi a szöveg „melyik” funkciójából – zsolttár, jelmondat – merített ösztönzést.

Egy másik példa az *In conspectu inimicorum* című rész harmadik aspirációjának utolsó kifejezése: „da vires ad perficiendum” (25:5), melyhez a kritikai kiadás nem fűzött észrevételt. A kifejezés értelmezhető például gyakran használt nyelvi fordulatként,⁹⁴ de az adott kontextusban a csata győzedelmes befejezésének vágyaként is. Ugyanakkor a kifejezés mögött ott áll a katolikus egyházon belül a hatalom (potestas)⁹⁵ és a szabad akarat (liberum arbitrium, szabad választás) kérdéséről a 17. században kiéleledett vita. A teljes mondat a következő: „Da spiritum ad discernendum, da cor ad exsequendum, da vires ad perficiendum”. Azaz a befejezéshez szükséges erő (hatalom) kívánságát megelőzi a megkülönböztetés (döntés, megítélés), a jó választás vágya és az erre támaszkodó cselekvés képzelete, s csak ezt követi a cselekvőt hatalmába kerítő végrehajtás. Az aspiráció szerint Rákóczi mindezt Istentől várja, az ő akaratától teszi függővé, az ő döntését követve kíván cselekedni. A szövegkörnyezettel együtt a gondolatsor rejtve ugyan, de magában foglalja az utalást az akaratszabadság jansenista értelmezésére.⁹⁶

A hadi aspirációk olyan szövegek, melyek minták szem előtt tartásával készültek. Az önálló nyelvi egységek jelentős részét Rákóczi valahonnan merítette, majd a kiválasztott részletet felhasználta új szövegek megkomponálásához, saját mondanivalójának kifejezésére. Az elméleti keretet itt is a Bonától elsajátított aspiráció-készítési javaslatok jelentették. Ennek a szöveggészítési technikának az elsődleges forrásai a

felvett ügyét el-nem hagyom [...] de tellyes erővel és tehetséggel véghez vinni-is igyekszem. Isten engem úgy segéllyen, a' Bóldogságos Szüz Mária, és Istennek minden Szentei.” *Articuli in clytorum Regni Hungariae statuum et ordinum [...] ad Oppidum Szecseny [...]* (H. n.: ny. n., 1705), A2v.

93 Lásd a kritikai kiadást, 1. jegyzet.

94 Például: Benedictus sit Deus qui dat fessis vires ad perficiendum. Xavéri Szent Ferenc például XIV. levelében használta: „[...] simulque daret vires ad perficiendum, quod juberet. (ti. Istentől)” S. Francisci XAVERII [...] *epistolae [...]* (Coloniae: Haer. J. Weidenfeldt et J. G. de Berges, 1692), 334. Másutt: „Si putaverit sibi per Dei gratiam ad perficiendum vires suas sufficere [...]” Evangelista de MOMIGNO et Bruno NEUSSER, *Directorium superiorum regularium [...]* (Coloniae: J. Promper, 1717); „Deus [...] datque vires ad perficiendum” Zacharias LASELVE, *Annus apostolicus*, tomus secundus (Paris: E. Couteret, 1707), 575.

95 Vö. pl. Roberto Bellarmino vitája (*Tractatus de potestate summi Pontificis in rebus temporalibus: adversus Gulielmum Barclaium*, Roma, 1610) William BARCLAY, *De potestate papae* (Pont-à-Mousson: 1609) c. posztumusz megjelenésű munkájával.

96 Az akaratnak az a képessége, hogy önmaga határoz, vagyis külső és belső kényszer nélkül maga választ. Jansenius tagadta a szabad akaratot, szerinte cselekedeteinket Isten határozza el, mi pedig végrehajtjuk.

biblia és a liturgia, melyeket Bona is javasolt felhasználni – bár ebben a témában nincsenek idézhető aspirációi. Néhány példa e technika szemléltetésére:

Ad aspectum castrorum (1.) (23:3–5)⁹⁷	confer szöveghelyek
Det tibi, Deus, gloriam omnis haec hominum multitudo, cui misericordia tua me indignum praesse voluit! Tua est mihi data super hos potestas; fac igitur, ut per me in omnibus tua illos regat voluntas!	Gen. 27, 28: Det tibi Deus Luc. 23, 1: [...] omnis multitudo eorum [...] a <i>Missale Romanum</i> gyakori szöveghelye Mat. 28, 18: Data est mihi omnis potestas [...] Mat. 6, 10: Fiat voluntas tua [...] in [...] (<i>Pater noster</i>)

Itt a bibliai, liturgikus és imádságirodalmi „ős”-szöveg-idézeteket Rákóczi önmagára értelmezve rendezte át, dolgozta össze új értelmet hordozó aspirációvá.

In motu castrorum (2.) (23:15–17)	confer szöveghelyek
O Dominator Domine, qui me horum ducem constituisti, mitte sanctum angelum tuum, ut illo custoditi inimicorum evitemus insidias! Da Spiritum tuum, ut isto illuminati mundanae vitae transeamus tenebras!	Ex. 34, 6: [...] Dominator Domine [...] Eccl. 23, 1 Domine pater, et Dominator vitae meae [...] /etc. 4Esd. 6, 54: constituisti ducem super omnibus factis ⁹⁸ 2Mac. 15, 23 ⁹⁹ / <i>Missale Romanum</i> : [...] mitte angelum tuum [...] Ps. 103,30 / Pünkösdi antifóna: Emitte Spiritum tuum Gregorián ének / liturgikus szöveg: dies ista celebris nostris orta tenebris post mundanae vitae

97 A kritikai kiadás (1. jegyzet) ennél az aspirációnál nem ad összehasonlítható szöveghelyet.

98 Itt Rákóczi a Le Maistre de Sacy-féle janzenista Bibliát használhatta, mely a rodostói könyvtárban is megtalálható volt. Isaac-Louis Le MAISTRE DE SACY, *Livres Apocryphes de l'ancien Testament*, Tome IV (A Paris: G. Desprez, 1717), 42 (Livre IV Esdras Chapitre VI:54); KNAPP–TÜSKÉS, „II. Rákóczi Ferenc rodostói könyvtárának...” (49. jegyzet), 234, nr. 2; vö. 241, nr. 77.

99 Szerepel a kritikai kiadásban (1. jegyzet): „Cf. 2 Mac. 15,23.”

Az előző példához hasonlóan, azonos technikát követve itt is bibliai és/vagy liturgikus részszövegek átranzponálásából jött létre új kompozíció.

Ad sonitum classici (1.) (25:7–9)	confer szöveghelyek
<p>Sancte Deus, sancte, fortis, sancte, immortalis, miserere nobis! Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth! Tibi laus, tibi honor, tibi gloria in saecula saeculorum, amen!</p>	<p><i>Trisagion:</i> Sanctus Deus, sanctus, fortis, sanctus, immortalis, miserere nobis!¹⁰¹ <i>Sanctus:</i> Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth!¹⁰² Antifona: Tibi laus, tibi gloria, tibi gratiarum actio, honor, virtus et fortitudo in saecula saeculorum és/vagy Virágvasárnapi körmeneti himnusz része; 9. századi körmeneti himnusz, cf. Mat. 21, 1–16; a szentmise része az evangélium után, Szentháromság dicséret¹⁰³</p>
Ad sonitum classici (2.) (25:10–12)	confer szöveghelyek
<p>Hi clangores tubarum vocant me tot hominum millia ad iudicium tuum. Fac, Domine, ut illius memoriam tam sane timentes memoremus, ne illa, quae nostra dictat obligatio, agere negligamus!</p>	<p>Apoc. 8, 2 clangores tubarum Apoc. 9, 13–16</p> <p>bevett levélfordulat: obligatio dictat</p>
Ad sonitum classici (3.) (25:13–16)	confer szöveghelyek
<p>Sors et vita nostra in manu tua sunt, Domine. Suscipe morientium spiritum!¹⁰⁰ Respice viventium et ex voluntate tua se exponentium sacrificium! Ne memineris peccatorum, quae fecimus, sed da, ut in charitate tua seu moriamur, seu vivamus!</p>	<p><i>Ordo commendatio animae</i> szertartás szövege: In manus tuas, commendo spiritum meum [...] Suscipe, Domine, servum tuum [...]</p> <p>Ne memineris iniquitatem eius [...] ne memineris, Domine [...]</p>

100 A kritikai kiadásban (1. jegyzet): „Cf. Act. 7,59”.

101 A kritikai kiadásban tévesen: „Antiphona Media vita; cf. impropria Populus meus”. Trisagion: dicsőítő himnusz a Szentháromsághoz a keleti egyházban.

102 A kritikai kiadásban: „Sanctus (Is. 6, 3)”. Sanctus: dicsőítő himnusz a Szentháromsághoz a nyugati egyházban, Is. 6, 3; Apoc. 4, 8.

103 A kritikai kiadásban: „Cf. Rom. 16,27 et 1Tim. 1, 17”. Lásd még a *Gloria, laus et honor tibi sit, Rex Christe, Redemptor* kezdetű himnusz, vö. *Graduale Romanum*.

Rákóczi a harci trombita hangjára (*Ad sonitum classici*) írt, a csata kezdetét jelző három aspiráció mindegyikét irodalmi idézetekből alakította ki. Az első aspirációban három közismert, a „Szentháromság egy Istennek” címzett, közkedvelt és gyakran ismételt liturgikus részletet rendelt egymáshoz, változtatás nélkül. Ez a forma egyként szolgálja a fokozást, a feszültség növelését és a figyelem irányítását. A második szöveg az Apokalipszisből ismert hét harsonaszóra utal; a sokaknak halált hozó csata ezáltal válik a túlvilági ítélet evilági helyszínévé. A harmadik aspiráció a csatában elesettek és haladók lélkének Istennek ajánlása az *Ordo commendatio animae* liturgikus szövegének felhasználásával. Az elsősorban a bibliából és a liturgiából származó, eltérő funkciójú szövegekből Rákóczi a preces biblicaeiből ismert alkotó módszere révén hozott létre a csata eseményrendjét felidéző aspirációkat.

<p>Proelio perduto, in fuga (1.) (26:16–18)</p>	<p>confer szöveghelyek</p>
<p>Justus es, Domine, et judicia tua aequitas. Da, ut prout bona e manibus tuis recipi, et mala suscipiam! Nec enim haec, quae mecum fecisti, mala esse credam, cum dederis patientiam.</p>	<p>Ps. 118, 137 (lásd kritikai kiadás) Ps. 118, 75 (lásd kritikai kiadás) Job 2, 10 (lásd kritikai kiadás)</p>
<p>Proelio perduto, in fuga (2.) (26:19–21)</p>	<p>confer szöveghelyek</p>
<p>Fecisti me petere, ut tua sacrosancta voluntas adimpleatur in me. Da posse tolerare, quam in me voluisti adimplere, ne tuum beneplacitum sit mihi tristitiae argumentum!</p>	<p>Augustinus, <i>Confessiones</i>, 1.1.1; 1.2.2; 1.6.10; 13.1.1 Teréz, Avilai, Szent, <i>Operum S. Matris Teresae de Iesu [...] Pars secunda [...] Via Perfectionis [...]</i>, Coloniae: 1627, 113: „[...] possibile erit, ut tua in me voluntas adimpleatur et fiat” / 129: „[...] facillime nos adimplere posse [...] ut voluntas eius in nobis fiat; hinc etiam ab eo petit [...]” Uo., 153: „[...] iam tum in hoc mundo regni caelestis a Deo pignora accepit; in quo non secundum suum, sed Regis ipsius, beneplacita vivet.” / Teréz, Avilai, Szent, <i>Operum S. Matris Teresae de Iesu [...] Pars secunda [...] Exclamationes, vel meditationes animae ad Deum Suum [...]</i>, Coloniae: 1627, 330: „Tu, propter tuam quae so, media necessaria providero, ut sic anima mea tibi magis ad beneplacitum ac velle tuum, quam suum ipsius, serviet.”</p>

Proelio perduto, in fuga (3.) (26:22–25)	confer szöveghelyek
<p>Obtuli me tibi,</p> <p>Domine, pro salute populi mei.</p> <p>En, tibi hoc sacrificium reitero, quod si necdum tibi placuit acceptare, placeat, quaeso, tibi me pro illo conservare.</p> <p>Fac tamen, ne desiderium meae salutis excedat umquam mensuram tuae voluntatis!</p>	<p>Philippus de Berlaymont, <i>Paradisus puerorum</i> [...], Coloniae: ²1619, 53: „Ego veni ad te, et obtuli me tibi [...]” / Antoine Sucquet, <i>Via vitae aeternae</i> [...], Antverpiae, 1625, 910: „[...] da gratiam ut sicut me titum obtuli, et offero [...] tibi” / 934: „[...] ita tibi placet, placet mihi; velle enim meum obtuli tibi [...]”</p> <p>Sancti Bernardi Claraevallensi <i>Opera omnia</i>, Antverpiae, 1616, 1347: In coena Domini sermo X: „Ego sum [...] libans Deo Patri pro salute populi mei” cf. Jo. 15, 13 / vö. még Rákóczi 1705. évi vezérlő fejedelmi esküje</p> <p>Luc. 22, 14–23</p> <p>jogi kifejezés (utalás az egyházi szavazás három módjára)</p> <p>jogi kifejezés, vö. pl. <i>Corpus Juris Hungarici</i> 1659. évi I. Decretum, articulus 85.</p>

Az *Aspirationes occasione belli* utolsó aspirációi a veszített csatáról és a menekülésről szólnak. Mindhárom imádság különféle vendégzsövegek átszerkesztésével jött létre, s az irodalmi minták és források köre jelentősen kibővült. Szent Ágoston *Confessiones*-ének egyik gyakori szöfordulatán kívül további szövegrészletek azonosíthatók Avilai Szent Teréz *Via Perfectionis*ából, *Meditationes*-éből, Clairvaux-i Szent Bernát egyik prédikációjából és különféle imádságokból. Ez a sokszínűség egyaránt kifejezi Rákóczi fokozott érzékenységét a veszteségre, az elvesztett szabadságharcra és eltökéltségét sorsa vállalására, utalással vezérlő fejedelmi esküjére.

Aspirationes contemplativae ante et post sacram communionem – Szentáldozás előtti és utáni szemlélődésben fogant fohászok

Az *Aspirationes* harmadik, legterjedelmesebb része (a Bnf kézirat 721–904. oldalain) követi Bona korábban már részletezett elméletét az aspiratio contemplativáról. A Rákóczitól címmé emelt imádságforma alapvető funkciója a devotio segítése (támogatása, adjumentum). Ezt a körülményt Bona a *De Divina Psalmodia* című munkája a *Quid sit devotio* fejezetében foglalta össze: „Quartum adjumentum [ti. a devotióé] frequens usus aspirationum, quibus tanquam subjectis lignis in altari cordis ignis devotionis succenditur, et conservatur.”¹⁰⁴

104 Giovanni BONA, *De Divina Psalmodia* (Paris: 1663), Cap. XIX, § VII, 569.

Rogács szerint ez a rész „eucharisztikus imakönyv”, „erős alanyi vonatkozás”-sal, melynek „szellemét [Rákóczi] Bona műveiből”, „anyagát lényegében önmagából merítette”.¹⁰⁵ A liturgia kronologikus vetületét vizsgálva Rogács megpróbálta datálni az összeállítás keletkezését,¹⁰⁶ az így rekonstruált három évszám (1723, 1726, 1728) viszont azt a megfigyelést támasztja alá, hogy a szerző folyamatosan, hosszabb időn át készítette ezeket az elmélkedő aspirációkat. Hopp Lajos úgy vélekedett, hogy a fejezetek többsége „liturgiába épített vasárnapi evangéliumi szövegrészekhez fűződik”, követi az egyházi évet, de nem törekszik teljességre: nagyböjttől karácsonyig tart.¹⁰⁷

Már e megjegyzések is nyilvánvalóvá teszik, hogy az irodalmi minták között első helyen állnak a biblia és a liturgikus szövegek. Ezeket Rákóczi úgy transzponálta saját helyzetére, hogy a szerkezeti „modellek”-et időről-időre tovább bővítette olyan irodalmi eszközökkel, melyek között visszatérő elem a kérdés, a felszólítás, a felkiáltás, az ismétlés, a rokon értelmű kifejezések halmozása fokozás célzatával és a paradoxon. Az utóbbi két formát (halmozás, paradoxon) Rogács is tárgyalta, szerinte ezek fárasztóak, a túlzott halmozások a mesterkélttség látszatát keltik, és közönséges szójátékoknak tűnhetnek.¹⁰⁸ Ez az eszköz-tár¹⁰⁹ véleményem szerint visszautal a keletkezés és a megírás összetett motivációjára és körülményeire, mindenekelőtt arra, hogy az áldozás előtti aspirációk egyként értelmezhető személyes bűnvallásként, a nyilvánossá tett gyónás sajátos formájaként és az önismeret kitágításaként, az állandósult nyugtalanság és az önmarcangolás bemutatásaként.

Az aspiratio contemplativák terjedelme változatos: a kritikai kiadásban egy-egy szöveg esetenként hét sorból áll, ugyanakkor találhatók köztük rövid, akár egysoros és egymondatos szövegek is. Mindez arra mutat, hogy Rákóczi nemcsak ismerte az aspiratio és az aspiratio contemplativa közötti átmenet elméletét, hanem pontosan tudta az „árhíti” gondolatok határát, s érzékelte ezek gyakorlatban érvényesíthető irodalmi formavilágát. Az eltérő hosszúságú, hasonló témájú szövegek egyaránt keletkezhetnek egyszerre és különböző időpontokban, s az is lehetséges, hogy Rákóczi ismételten visszatért a szövegekhez, átdolgozta, variálta őket. A harminckét fejezetben (caput) a fejezetenkénti aspirációk darabszáma eltérő, 21 és 28 között mozog.

aspiratio contemplativa darabszáma	fejezet
21	1.
22	16.
23	7., 20.
24	4., 5., 6., 8., 9., 10., 12., 13., 15., 17., 18., 19., 22., 23., 24., 25., 26., 27., 28., 29., 30.
25	3., 11., 14., 21.
28	2.

105 ROGÁCS, „II. Rákóczi Ferenc áldozási imái” (13. jegyzet), 344, 347.

106 Uo., 350.

107 HOPP, „II. Rákóczi Ferenc fohásza”, (9. jegyzet), 337.

108 ROGÁCS, „II. Rákóczi Ferenc áldozási imái” (13. jegyzet), 348.

109 Például „stabilis sum in instabilitate meae” (40:23); „immutabilis immutabilitas et instabilitatis meae stabilitas” (41:9–10); „sana, munda, lava, purifica me” (62:19).

Az eltérések egyrészt igazolni látszanak az összeállítás folyamatos bővülését, másrészt jelzik Rákóczi törekvését a fejezetek arányossá tételére (huszonegy fejezetben az aspirációk száma egyaránt 24–24). A különbségek egyúttal bizonyítják a szöveganyag belső „mozgását”, alakulását. Az utóbbi sajátosság nyomon követhető a fejezetek tartalmában is. Az *Aspirationes/Aspirations* e harmadik része két „alkalomra” szóló, a szentáldozás előtt és után, eltérő lelkiállapothoz tartozó szövegek együttese, melyeket összekapcsol és elrendez az egyházi év évenként ismétlődő kronológiája. Ugyanakkor található benne olyan fejezetek is, melyekben nincsenek vagy nyelviileg nem érzékelhetők az áldozás utáni aspirációk. E jelenség oka az, hogy a vonatkozó fejezetrész nem készült el¹¹⁰ vagy a konkrét liturgikus esemény nem tette lehetővé az áldozást,¹¹¹ és így okafogyottá vált a hálaadás. Esetenként az is megfigyelhető, hogy az áldozást követő hálaadó rész feltűnően rövid,¹¹² azaz feltehetően csonka, befejezetlen. Van olyan fejezet (például a harmadik), melyben két áldozás utáni rész különíthető el (32:33–33:15; 34:11–13). A fenti megfigyelések megerősítik a feltételezést, hogy Rákóczi befejezetlenül küldte a kéziratot Franciaországba.

Az eucharisztia, a szentmise, a gyónás és az áldozás a 17–18. századi egyházi irodalom közkedvelt témája volt, ezekkel a rodostói Rákóczi-könyvtárban is több munka foglalkozott, részben vagy teljes terjedelemben. Példaként említhetők Antoine Arnauld *De la frequente Communion [...]* és Giovanni Bona *De sacrificio missae [...]* című munkái, továbbá Charles Gobinet *Instruction de la Jeunesse [...]* című, a Mikes Kelemen által magyarra fordított összeállításának második részében található *Instruction sur la pénitence et sur la Sainte Communion* című része.¹¹³ Rákóczi aspiratio contemplativa-imádságai egyúttal ráirányítják a figyelmet a gyakori áldozás kérdésére, melynek széles körben ismert kora újkori teoretikusai közé tartozott Avilai Szent Teréz lelki vezetője, Luis de Granada (1504–1588).¹¹⁴ A *De frequenti communione libellus [...]* címen olaszból fordított munkája több kiadásban ismert (például, Coloniae, Birkmann, 1691). Leopold Mancinus (1606–1673) és Jean-Baptiste de La Salle (1651–1719) egykorúan közismert munkái a témában elsősorban egyházi személyeknek szóltak.¹¹⁵ Az áldozás gyakoriságának kérdése a Port-Royale követői és a jezsuiták közti vita egyik visszatérő témája volt, s a vita Rákóczi figyelmét sem kerülte el.

A szöveganyag megközelítését segíti elő a kérdés, vajon illeszkedik-e, és ha igen, hogyan ez a rész az előző kettőhöz? Mivel a három rész témája eltérő, és az első részben központi szerepet kaptak a főbűnök, ellenőriztem, van-e változás e tekintetben. Az

110 Így caput 24, 29.

111 Így caput 5, nagyszombat, húsvét vigíliája, ami nagypéntekhez hasonlóan szentmise nélküli nap.

112 Így caput 1, 9.

113 KNAPP-TÜSKÉS, „II. Rákóczi Ferenc rodostói könyvtárának...” (49. jegyzet), 214, nr. 1, 3; 243, nr. 86.

114 Atilano RICO SECO, „Fray Luis de Granada, maestro predilecto de Santa Teresa”, *Ciencia Tomista* 113 (1986): 85–107.

115 Leopold MANCINUS, *Manuale missae ac mortis, id est Piaae aspirationes audientibus Missam et obeuntibus Mortem peraccommodae* (München: L. Straub, 1659); Jean-Baptiste DE LA SALLE, *Instructions et Prières pour la Sainte Messe* (Paris: 1697); Jean-Baptiste DE LA SALLE, *Instructions et Prières pour la Sainte Messe, la Confession et la Communion* (Paris: J. Langlois, 1702 [imprimé: 1698]; Paris: A Chrétien, 1705).

*Aspirationes Principis Christiani*ban található vanitas et superbia, ira, invidia avaritia, gula, luxuria, acedia sorozat tagjai közül itt már nem adatolható az ira, invidia, gula és luxuria. A vanitas két (9., 25.), a superbia három (1., 21., 26) fejezetben kap hangsúlyt. Az avaritia helyét a rokon értelmű cupiditas (25., 27., 29.), az acediáét pedig a tepiditas (3., 4., 6., 11., 12., 13., 16., 17., 18., 20., 21., 22., 23., 24., 25 [itt az ariditasszal együtt], 27., 28., 29., 30., 31., 32) vette át. Valószínű, hogy az utóbbi bűn felvonultatásában nem egyszerűen a Mikes Kelemen-féle „unodalmas Rodostó”-gondolat nyilvánul meg, hanem a lelki értelemben vett restség, a lelki szárazság, lagymatagság eszméje. Fejezetenkénti előfordulásuk gyakorisága (tepiditas: 21, vanitas és superbia: 2+3, cupiditas: 3) nem egyszerűen a túlzottan alázatos imádságíró önvádját jelzi, hanem a sajátos élethelyzetben gyötrődő Rákóczi lelki tehetetlenségét, kevélységről és vágyakozásról (kapzsiság) lemondani nem tudását, belső emelkedettségre képtelenségét fejezi ki. A Rákóczi-féle tepiditas irodalmi mintája lehetett például Bona, aki a *Horologium Asceticum*ban több aspirációt, leírást és lelki tanácsot szentelt e bűnnek.¹¹⁶ Különösen érdekes Bona „Purga me Domine ab omni impuritate, averte omnem tepiditatem, et negligentiam, da vires menti, et corpori, illumina intellectum, accende voluntatem, et da huic operi salutarem progressum, ut a te coeptum per te perficiatur”¹¹⁷ szövegű aspirációja, melynek paradoxon-használata közel áll Rákócziéhoz, aki kedvelte a ’purgó’ igét az aspiratio contemplatívákban (Cap. 6., 12., 19., 23.). Nem szabad megfeleledkezni arról sem, hogy a *Via compendii ad Deum* egyik központi problématikája a bánat, a bűnbánat (gemitus); a téma a XI. fejezettől (*Gemitus Animae Poenitentis pro Incipientibus*) folyamatosan jelen van a műben.¹¹⁸

A bűnökkel való viaskodás mellett Rákóczi gyakran, különféleképpen szembesíti magát az akarással, akarattal. A tizennegyedik fejezet az emberi élet mint utazás („Viator sum in via [...]” 53:18) toposzra épül, s e gondolat kifejtése során jut el a kérdésfelvetésig: mi van előbb a szeretetben, az akarás, a kérés vagy a vágyakozás-e („[...] quid prius est in amore: velle ne, petere, an desiderare?” 54:36–37). A látszólag ártatlan, világiás ízű kérdésben Rákóczi szerint nem szinonimák rejlenek, hanem a szeretet fokai („diversos gradus amoris” 54:39): az akarás egyben a kezdő, a kérő a haladó, a vágyakozás pedig a szerető ember sajátja. A gondolat eredete Aquinói Szent Tamásnál található meg, aki Szent Ágostonra visszautalva („super primam Can. Joh.”) azt írja: „[...] distinguantur tres gradus charitatis, scilicet charitas incipiens, perficiens, et perfecta”.¹¹⁹ A három gradus közti különbség a *Summa Theologiae* szerint a következő: a charitas incipiens a felismerés (= kezdés, „velle”), a charitas perficiens a studium (= tanulás, haladó „petere”) és a charitas perfecta a szeretet állapota (= vágyakozás, „desiderare”).¹²⁰ Mivel Rákóczi nem a „charitas” kifejezést használja, hanem az „amor”-t, ezzel homályba burkolja legvaló-

116 BONA, *Horologium asceticum* (65. jegyzet), 77, 88, 89, 100, 108, 116, 138, 144, 147, 161, 176, 187, 194, 227, 264, 282.

117 Uo., 116.

118 BONA, *Via compendii ad Deum* (36. jegyzet), 110–294.

119 *Secunda secundae Quaest. XXIII, articulus 9.* Thomas AQUINAS, *Secunda Secundae partis Summae Sacrosanctae Theologiae Divi Thomae Aquinatis [...]* (Lugduni: Haered. I. Junctae, 1567), 90.

120 *Secunda secundae Quaest. CLXXXIII, articulus 4.* Uo., 636.

színűbb mintáját, Aquinói Szent Tamást. Másutt is gyakran élt ezzel a technikával, így nehezítve meg az irodalmi minta és a vonatkozó szöveghely megtalálását. E példa jelzi, indokolatlan feltételezni Rákóczi teológiai képzetlenségét vagy teológiai ismereteinek, olvasottságának hiányát, mint azt Rogács tette.¹²¹

Az akarat (voluntas) Rákóczinál kapcsolatban áll az emlékezés, emlékezet gondolatával is. Az első fejezetben először szembeállítja az emlékezést az imádság hasznával, majd ugyanitt az akarat ellenére cselekvő értelemre és emlékezetre utalva eljut a „[...] volo quod vis, ut impleatur in me voluntas tua [ti. Istené]” (29:7) gondolatig, végül az Avilai Szent Teréz munkáiban különösen gyakran, többféleképpen megfogalmazott Istennek való teljes önátadásig:¹²² „Fac igitur [...] ut tu vivas in me; tuus enim esse non potero, nisi cum non amplius fuero meo.” (29:14–15). A voluntas és a conformitas több fejezetben is hangsúlyos helyen szerepel Rákóczinál,¹²³ s több helyütt nyilvánvalóan képviseli az eleve elrendelés janzenista színezetű álláspontját: „Velle illam voluntatem respicit, quae quia se tibi subjicit, infinitae vult, quae vis, et infinite amat, quia te amari praecipis.” (Caput 15., 56:16–17); „dedisti velle, quod vis” (Cap. 22., 67:33); „Nisi enim dederis, quod jubes, facere nequeo, quod praecipis” (Cap. 22., 68:12); „Fac me igitur, quod de me decrevistis!” (Cap. 22., 68:35). Jelenleg lehetetlen feladatnak tűnik e feltehetően tartalmi idézetek konkrét mintá(k)hoz kapcsolása, különös tekintettel arra, amikor például Rákóczi egyetlen aspirációba sűríti össze az emlékezet, az akarat és a megigazulás gondolatát: „Frustra me fallit memoria de illis, quae egi, frustra silet intellectus, frustra tacet volunta, nec de ullo voluntario peccato se arguere novit. Non per haec justificari valeo, sed per misericordiam tuam.” (Caput 17., 58:33–35.) Az idézetek tovább bővíthetők, de a konkrét mintákhoz ezzel nem lehet közelebb jutni. A tartalmi idézéssel, átfogalmazással, átszerkesztéssel, szavak szinonimákra cserélésével Rákóczi minden valószínűség szerint részben önmagát, részben munkáját védte az eretnenség gyanújától.

A tizenkilencedik fejezetben az istenszeretet gondolatkörében olvasható a „Diligenti quippe nihil grave est; dilectio est vera consolatio.” (62:30–31) mondat.¹²⁴ A szólásszerű „diligenti quippe nihil grave est” kifejezés ősforrása minden valószínűség szerint Petrus Chrysologus 40. prédikációjának egyik mondata,¹²⁵ melyet többen variáltak, s amely kompendiumokba is belekerült, és esetenként más szerzőnek tulajdonított

121 ROGÁCS, „II. Rákóczi Ferenc áldozási imái” (13. jegyzet), 348.

122 Vö. Teresa DE JESU, *Operum S. Matris Teresae de Iesu [...]*, Pars Secunda, [...] II. Castellum Animae sive septem Mansiones [...] (Coloniae: J. Kinckius, 1627), Mansio Septima, 306–312. Itt Isten behelyezi a lelket az ő saját lakásába, amely a lélek központja; ahol Szent Pállal együtt elmondhatja: Vivo autem, jam non ego: vivit vero in me Christus. (Gal 2, 20).

123 További példa a 2. fejezetből: Adjuva me, o hospes animae meae, cum nihil velim, nisi quod tu vis! (31:20–21).

124 Franciára fordítva: „Puisqu’il n’y a rien de difficile à celui qui aime [...]” 144:26.

125 „Fortem facit vis amoris, quia nil durum, nil amarum, nil grave, nil letale computat amor verus. [...] Si amor est, vincit omnia.” Petrus CHRYSOLOGUS, *Sancti Petri Chrysologi Collectio Sermonum [...]* cura et studio Alexandri OLIVAR, Corpus Christianorum, Series Latina XXIV, Pars I (Turnholti: Brepols, 1975), 227.

tak.¹²⁶ Rákóczi rodostói könyvtárában francia fordításban őrizték Kempis Tamás *De imitatione Christi* című munkáját.¹²⁷ Amikor Rákóczi Párizsban élt, e műnek megjelent egy új, Jérôme de Gonnellieu (1640–1715) által készített francia fordítása,¹²⁸ melyet például Augustin Calmet negatív kritikával illetett, ugyanakkor kiadásai egymást követték, s e közkedveltté vált francia fordítást tovább fordították németre, majd németből latinra – elsősorban Gonnellieu Kempis fejezeteihez mellékelte elmélkedései és imádságai miatt. A francia fordításban a szeretetről szóló harmadik liber ötödik fejezetéhez tartozó elmélkedésben hivatkozás nélkül olvasható a következő részlet: „Elle pense souvent à lui, car on ne peut oublier ce que l’on aime; elle fait tout pour lui plaire, elle souffre tout pour son amour [...]”¹²⁹ Gonnellieu több olyan művet szerzett, melyek számot tarthattak Rákóczi érdeklődésére;¹³⁰ nem zárható ki a lehetőség, hogy tőle merítette a „Diligenti quippe nihil grave est; dilectio est vera consolatio” gondolatot, s az „amour” kifejezést a latin diligo ige származékára cserélte.

Az irodalmi minták körének további pontosítása érdekében megvizsgáltam Rákóczi aspiratio contemplatíváinak néhány rész- és teljes fejezetét. A harmadik fejezetben az áldozás utáni hálaadás egyik aspirációja a „Tecum sum, Domine, quis me separabit a te?” (33:1) kérdéssel kezdődik, mely Bona egyik kedvelt gondolata. A *De sacrificio missae* című munkájában azonos szöveggörnyezetben, az *Aspirationes post Missam saepe per diem repetendae* című részben az első aspiráció ehhez hasonló kérdéssel („Quis me separabit a charitate tua Domine Deus meus?”)¹³¹ kezdődik, s valószínű, hogy Rákóczi – némi módosítással – innen merítette. Eszerint a biblia és a liturgikus szövegek mellett Bona művei is folyamatosan segítették Rákóczi önkifejezését.

Az ötödik, húsvéti fejezet szorosan kapcsolódik a szentmiseáldozat nélküli nagyszombati liturgiához. Ebben a tűzszentelést és a húsvéti gyertya meggyújtását követően hangzik fel az egyház örömeke, az *Exsultet*,¹³² majd a kiválasztott szentírási szövegek sorozata, mintegy utolsó katekézisként az ekkor keresztségben részesülők számára. Déri Balázs az *Aspirationes* latinságáról írva Rákóczi szűk szókinccse mellett utalt a ritmikus próza jelenlétére.¹³³ Az ötödik fejezetben a szöveg mindkét említett

126 Így például a teljesen félrevezető „Petr. Rab. in quodam serm.” hivatkozással lásd Lorenzo STRAMUSOLI, *Apparato dell’ eloquenza Italiano, e Latino [...]* (Padova: 1699), 195.

127 KNAPP-TÜSKÉS, „II. Rákóczi Ferenc rodostói könyvtárának...” (49. jegyzet), 240, nr. 70. Itt Jean-Baptiste Morvan de Bellegarde fordításával azonosítva.

128 *L’Imitation de Jesus-Christ, traduction nouvelle: Avec une Pratique et une Priere à la fin de chaque Chapitre*, Par le R. P. DE GONNELIEU [...] (Paris–Nancy: 1712).

129 *L’Imitation [...]* Par le R. P. DE GONNELIEU [...], Sixième edition (Nancy: 1725), 200. Németből latinra fordítva: „nihil ei est difficile, nihil grave, nihil arduum, abest omni diligentia a noxis levioribus, nam amoris arridere non potest”. Thomae a KEMPIS *Libri quatuor De imitatione Christi [...] tractavit* R. P. DE GONNELIEU [...] nunc ex germanico sermone in Latinum traduxit [...] (Coloniae: 1744), 202–203.

130 Így például: *Méthode de bien prier* (Paris: 1710); *Pratique de la vie intérieure* (Paris: 1710) és különösen: *Instruction sur la Confession et la Communion* (Paris: 1710, 1713).

131 Giovanni BONA, *De Sacrificio missae tractatus asceticus* (Romae: Typ. Fabij de Falco, 1658), Cap. VII, § IV, 226.

132 A szövegkiadás jegyzetei nem említik. A tárgyi jegyzetekben Hopp Lajos egyetlen részletet emel ki, a „reparasti naturam humanam” gondolatot, mely vitatott, janzenisták által fejtegetett téma. HOPP, „Tárgyi jegyzetek” (51. jegyzet), 364.

133 DÉRI, „Az *Aspirationes* latinsága” (23. jegyzet), 350.

jellemzője a liturgia hatásának tulajdonítható; az *Exsultet* ritmusa, a missale vonatkozó szövegrészei és az olvasmányok egyaránt ösztönözhatték Rákóczit.¹³⁴ A „fragilitate et infirmitate figmenti tui” (36:16–17), a „gemitus et lacrimas cordis” (38:14) és az „in ordine et mensura statuit, hanc bilancem [...]” (38:21–22) szókapcsolatok kivétel nélkül olyan hívószavakból épülnek fel, melyek mögött szó szerint átvett, illetve szinonim szavakra cserélt szentírási részletek állnak, s Rákóczi ezekkel építette fel aspirációit.¹³⁵ E kifejezések és fordulatok gyakran ismétlődnek a *Confessio* meditatív részeiben is.

A hatodik fejezet a kert-szimbolikára épített párbeszéd az emberi szívvel, majd perbehívás és ezt lezáró könyörgés Istenhez. Az első aspirációban összekapcsolódik a szív megtisztításának vágya és kérése Istentől („Vellem te purgare, cor meum [...]” 38:29)¹³⁶ a szívet meggyógyító Jézussal,¹³⁷ az ellenségtől körülvelt emberrel¹³⁸ és az életút mint zarándoklat¹³⁹ gondolattal. Mindegyik motívum egykorúan kedvelt, bibliára és Szent Ágostonra visszautaló toposz volt, melyeket Rákóczi egybeszerkesztett. Az ezt követően a sötét mélység kutatásába kezdő („abyssum tenebrosam scrutari aggredior” 39:1)¹⁴⁰ Rákóczi a zsoltárokból meríti a gondolatot (Ps. 41, 3; vö. Ps. 130, 1), s a recordatiót említve (39:10) tovább variálja a zsoltáros fordulatot (Ps. 9, 27; vö. Jerem. 15, 15). A „charitatis, sine qua eris” (39:28) kifejezéssel Szent Pál szeretethimnuszát („Caritatem autem non habeam [...]” 1Cor. 13, 1) idézi fel, s ezzel előkészíti a többszörös bibliai allúzióval létrehozott következő aspirációt: „Veni, veni, divine agricola, in vineam tuam, amputa pullulantes concupiscentiae palmites, qui sunt genimina cordis mei, ut vitis et charitatis plus fructus afferat!” (39:30–31).¹⁴¹ Az isteni földművest Rákóczi itt úgy hívja a szőlőjébe (vö. Mt. 20, 1–16), hogy önmagát azonosítja a szőlővel. Az aspiráció e pontján egyúttal arra is emlé-

134 Néhány példa: „Non nox, sed dies es” (36:23) – „Et nox sicut dies illuminabatur” (*Exsultet*); „devicta morte [...] victor resurgis” (36:22–23) – „Deus qui [...] per Unigenitum tuum [...] devicta morte”; „Scimus Christum surrexisse a mortuis vere [...] victor rex” (*missale*); „tenebras cordis mei; et illumina illud” (36:25) – 2 Cor. 4, 6; Joël 2, 28–32 (ez utóbbi nagyszombati olvasmány), Jn. 1,1–14; „Reparasti naturam humanam” (37:13) – „qui mortem nostram moriendo destruxit et vitam resurgendo reparavit” (*missale*, praefatio paschalis). Ez utóbbihoz vö. még a 132. jegyzetet.

135 „fragilitate et infirmitate figmenti tui” vö., Lev. 11, 33; Lev. 6, 28; 2Cor. 4, 7–9; „gemitus et lacrimas cordis” vö. Thren. 1, 22; „in ordine et mensura statuit, hanc bilancem [...]” Sap. 11, 21; Prov. 11,1.

136 Cf. Ps. 50, 12; Eccl. 38, 10. A „purga me” kifejezés variánsait Rákóczi a 12. („purgas”), 19. („purga”), 23. („purgare me”) fejezetekben is használta, a kifejezés hasonló szövegkörnyezetben gyakori Bona *Horologium* című munkájában is. Vö. BONA, *Horologium* (57. jegyzet), 51, 54, 74, 99, 110, 138, 164, 177, 180, 200, 202, 234, 246, 247, 260, 263, 269, 284.

137 Gyakori motívum Szent Ágostonnál. Vö. Rudolph ARBESMANN, „The Concept of 'Christus Medicus' in St. Augustine”, *Traditio* 10 (1954): 1–28; Petrus C. EIJKENBOOM, *Het Christus-medicus-motief in de preken van sint Augustinus* (Gorkum: Assen, 1960). A „spiritus infirmitatis” (Luk. 13,11) és Krisztus mint orvos („O medic animae meae”) a 21. fejezetben többször szerepel, 65:29, 65:32, 66:19.

138 Ps. 12, 3; Eccl. 23.

139 Gen. 47, 9; Job 7, 1.

140 Hopp Lajos e rész tárgyi jegyzetében megemlíti, hogy a „misericaordiae abyssus” kifejezést Rákóczi a *Confessio peccatorisban* is használta. HOPP, „Tárgyi jegyzetek” (51. jegyzet), 365; Principis Francisci II. Rákóczi *Confessiones* (3. jegyzet), 102.

141 Hopp Lajos a vonatkozó tárgyi jegyzetben a *divine agricola* kifejezést megszemélyesített metaforának, bibliai szóképnek nevezi, melyhez bibliai hivatkozásokat és a missalét társítja. HOPP, „Tárgyi jegyzetek” (51. jegyzet), 365.

kezet, hogy Jézus maga a szőlőtő (Jn. 15, 1–16), az Atya a szőlőműves – így megidézi és önmagára alkalmazza a korban közismert párhuzamot, mely szerint a fejedelem nem más, mint *alter Christus*,¹⁴² azaz szőlőtő, amelyről az Atya lemetszi a gyümölcsöt nem hozó vesszőket, a termőket pedig megtisztítja, hogy még több gyümölcsöt hozzanak.

A kertmetaforához további bibliai „környezetet” társít egy következő aspirációban az Énekek Énekéből vett idézet (Cant. 6, 1) után álló „*olera campi et myricam solitudinis*” szókapcsolattal. Ez nem más, mint utalás „Ábrahám fája”-ra, melyet a pátriárka az Abimelekkel való szövetségkötéskor ültetett Beersebában, és segítségül hívta Isten nevét (Gen. 21, 22–34). Ugyanitt kéri Rákóczi, hogy Isten az ő szeretetének kemencéjét („*charitatis tuae clibanum*” 39:35) gyújtsa meg őbenne. Ez egy különleges asszociáció a „*fornax charitatis*”-ra – a *fornax* szó helyett Rákóczi az azonos értelmű *clibanus*-t használja –, melyet Szent Ágoston 76. sermója (in festo Sancti Joannis Evangelistae) említ, s megtalálható Assissi Szent Ferenc litániájának egyik sorában.¹⁴³

A kert-metafora további használatában feltűnik az öntözött kert bibliai képe, a lélek, mint öntözött kert motívuma (40:8–9, vö. Iz. 58, 11; Jer. 31, 12). Ezt Rákóczi összekapcsolja az üdvösség vizeire futó lélek képével, s így a zsoltárok szarvasát (Ps. 42, 1–2) éppúgy felidézi, mint az eltikkadt vándor képzetét (Iz. 55, 1; Jn. 4, 1–26).

A szentek (Domonkos, Assissi Ferenc és Avilai Teréz) ünnepére készített három fejezet közül különösen érdekes a huszonnegyedik, Avilai Teréznek szentelt aspiráció sorozat, melyhez a kritikai kiadásban mindössze két, összevethető bibliai helyre utaló jegyzet járul.¹⁴⁴ Az első aspiráció az „*Aut pati, aut mori*” *affectus*-szal¹⁴⁵ (70:31) kezdődik. Méltán, mivel ez volt Avilai Teréz életének „jelmondata”, s ezt követően Rákóczi felidézi a szent életének egy másik hangsúlyos eseményét, a *transverberatiót* („*charitatis spiculo transfixa*” 70:31–32). Az első két, „*Aut pati, aut mori*”-ra hangolt aspiráció után az *affectus*-t önmagára transzponálja Rákóczi (71:3–4), majd jelzi, hogy olvasta a szent önéletrajzát („*Dum vitam tuam recogito*” (71:15) és utána negyedszer is visszatér a jelmondathoz. Avilai Teréz itt Rákóczi személyes patronája („*sancta patrona mea, Theresia*” 71:12), akinek mintája nyomán ő is vágyik felemelkedni Istenhez.¹⁴⁶ Avilai Terézhez hasonlóan – éppúgy, mint a janzenisták – Rákóczi is a tökéletesség legmagasabb fokaként ismeri el a saját akarat teljes behelyezését Isten akaratába, s e gondolat variálásával zárja le a fejezetet.¹⁴⁷

142 Az *alter Christus* gondolatot másutt is magára értelmezi Rákóczi, így például a 20. fejezetben, ahol a rodostói kolónia tagjainak (akik vele együtt áldoznak, s akiket Isten rá bízott 65:11–12; 65:14) pásztorként, Jézus példabeszédét aktualizálva említi önmagát: „*Hi sunt oves meae*” (65:12).

143 „*Fornax charitatis in Deum et in proximos flagrantissimae / ora pro nobis*” – másutt: „*Seraphim ardens. / Fornax charitatis / ora pro nobis*” vagy „*Fornax charitatis ora pro nobis.*”

144 Hopp Lajos a tárgyi jegyzetekben utal a *transverberatióra*, ezenkívül felhívja a figyelmet arra, hogy Szent Teréz művei a janzenisták és rigoristák kedvelt olvasmányai voltak. Hopp, „*Tárgyi jegyzetek*” (51. jegyzet), 372.

145 Az *affectus* (‘vágý’, ‘indulatkitörés’) az imádság műfajon belüli, az aspirációnál is rövidebb forma.

146 Kettős utalás Avilai Terézre, akinek műveiben egyrészt a lélek kifeszíti a szárnyait és felemelkedik, másrészt utalás a szent levitációjára. Közismert az is, hogy Avilai Teréz negyvenedik életévét betöltve, Szent Ágoston *Vallomásait* elolvasva „tért meg” teljesen.

147 Rákóczi másutt is kifejti a *conformitas*-gondolatot, így például a 22. fejezetben.

A harmadik rész meditációs aspirációinak tartalomra és irodalmi mintákra figyelő megközelítése cáfolni látszik Rogács Ferenc állítását az „erős alanyi vonatkozás”-ról és Rákóczi „önmagából merített” gondolatairól.¹⁴⁸ Ugyanígy megkérdőjelezhető Déri Balázs állítása az *Aspirationes* szűkre szabott szókincséről,¹⁴⁹ a szókincset ugyanis nem elsősorban a szerző, hanem teológiaiilag korrektnek tartott irodalmi mintái határozták meg. Az aspiratio contemplativák mintái – már egy első vizsgálat eredményeként is – jóval szélesebb körűek a kritikai kiadásban feltételezettekénél, s gazdagabbak, mint az első két rész forrásbázisa. A bibliai és liturgikus forrásokon kívül eddig számba nem vett szerzők és/vagy művek sora azonosítható vagy valószínűsíthető.

Munkamódszer, kitekintés

A megszerkesztett, önálló címekkel három részre tagolt *Aspirationes/Aspirations* keletkezési ideje és földrajzi koordinátái továbbra is meghatározatlanok maradtak, de ezek jelentősége háttérbe szorulni látszik a befejezetlen mű, a még „mozgásban lévő”, lezáratlan szöveganyag tükrében. Bárhol és bármikor szerkesztett is Rákóczi először aspirációt, az – a vizsgálat tükrében – irodalmi mintát/mintákat követve jött létre, ugyanúgy, mint a korban több, világi főnemesi szerzőségű¹⁵⁰ vagy róluk elnevezett¹⁵¹ imádságoskönyv összevethető szövege. A vizsgálat nyilvánvalóvá tette, hogy Rákóczi tudatosan, szándékának, igényeinek és tehetségének megfelelően választotta ki¹⁵² az imádság műfajon belül elhelyezkedő kisformák egyikét, az aspirációt, mellyel mondanivalóját, Istenhez fűződő személyes, néhány szent kivételével kizárólag „kettejükre” szabott kapcsolatát, folyamatos kötődését kívánta kifejezni. A rövid, látszólag igénytelen, sokszor egymondatos áhítati forma jó lehetőséget kínált a többnyire időtől és földrajzi tartózkodási helytől elvonatkoztatható „alkotás”-ra.

A mű készítésének folyamatában Rákóczi először magáévá tette a forma Bonától megfogalmazott elméletét, majd rövid imádságokat készített/szerkesztett, segítségként felhasználva az itáliai szerző életművét, abból elsősorban a kompendium formában, önálló címenen összeszerkesztett aspirációk sorát. Elsajátította és begyakorolta a preces biblicae-k készítését is, a mozaiktechnika alkalmazását, továbbá azt az egykorúan ugyancsak oktató és közismert módszert, mellyel szinte bármely áhítati szövegből imádságot,¹⁵³ azon belül aspirációt lehetett készíteni. Mindebből érzékelhető az is, hogy

148 105. jegyzet.

149 133. jegyzet.

150 Így például Esterházy Pál *Via lacteája* (1681, 1707), vö. 90. jegyzet.

151 Így például az *Officium Rákóczianum* címét I. Rákóczi Ferencről kapta. Vö. KNAPP Éva, *Officium Rákóczianum: Az I. Rákóczi Ferencről elnevezett imádságoskönyv története és nyomtatott kiadásai*, (Budapest: Borda Antikvárium, 2000); KNAPP Éva, „*Officium Rákóczianum* – Pótlások”, *Magyar Könyvszemle* 127 (2011): 103–106; vö. KNAPP Éva, „Egy XVII. századi népszerű imádságoskönyv: az *Officium Rákóczianum* története”, *Magyar Könyvszemle* 113 (1997): 149–166, 282–298.

152 Hogy ebben a választásban volt-e segítője, nem ismert.

153 Vö. 24. jegyzet.

Rákóczi munkamódszerének alapja meglévő modellek követése volt; ebből formálódott, alakult ki a gyakorlatban az egyre gazdagabban retorizált, aspiratio contemplativa formában kiteljesedő egyéni spirituális önkifejezés.

Tekintettel a három rész tartalmára, Rákóczi egyfajta profán, Avilai Terézre utaló „via perfectionis”-modellt követett az aspirációk részekbe rendezésekor és a szerkezet kialakításakor. Az első részt a világban élő, világi életet folytató princeps christianus napi kötöttségekhez igazított imádságai alkotják. A második rész a hadvezér-fejedelem, egyben – mint az végül kiderül – egy bukott hadvezér szembenézése sorsával, egyfajta via purgativa. Végül ezt követi – akarata és lehetőségei szerint – a szentségekkel (gyónás, áldozás) megszentelt keresztény élet, egyfajta via illuminativa, a megvilágosodás útja, az előző részeknél magasabb irodalmi szinten, választékosabb, igényesebb formában (aspiratio contemplativa). Mindez nem zárja ki, hogy az aspirációk megszövegezése valószínűleg hosszabb időn át folyamatosan zajlott, és bármikor, bármely helyre újabb gondolatokat, szövegegységeket lehetett betoldani. Ez a feltételezett munkamódszer differenciálódhat és megerősítést nyerhet, ha alaposabban megvizsgálják a Troyes-ban (Médiathèque de Troyes, Mss. 2144, fol. 263r–272r) őrzött másikat, kizárólag francia nyelvű, és csupán az első két részt tartalmazó *Aspirations*-kéziratot, mely ugyan – Kovács Ilona megállapítása szerint – „másodlagos a párizsi, párhuzamos szöveghez képest, de önmagában véve igen érdekes szövegváltozat”.¹⁵⁴

Összegezve elmondható, hogy az irodalmi minták számbavétele az egyik lehetséges kulcsa az *Aspirationes/Aspirations* jobb megértésének. Az eddigi megállapítások és következtetések megismétlése helyett itt csupán utalok a janzenista érintettségű „témák”, így például a megigazulás (justificatio), a szabad akarat tagadása, a kegyelemtan, az eleve elrendelés (predesztináció), a memoria (emlékezet), a szívmisszika, az ember bűnössége és a morális rigorizmus jelenlétére a szövegekben. A kutatás egyik lehetséges további iránya újabb irodalmi minták azonosítása. Ennek során érdemes lesz szem előtt tartani Rákóczi forrásait „elleplező” írói technikáját, így mindenekelőtt a mozaik-módszert: az eltérő irodalmi mintákból származó motívumok elegyítését, a szó szerinti kölcsönzéseknél az eredeti kifejezések egy részének szinonimákkal történő helyettesítését, a távoli utalásokat, és nem utolsósorban a két- és/vagy többértelműség tudatos érvényesítését. A vizsgálatot nehezítik a feltehetően sokadkézből származó, egyszer sem hivatkozott vendéggondolatok, a kompendiumok használata, illetve a katolikus liturgiából akár hallomás útján átszármaztatott nyelvi elemek sokasága. A kínáló feladatok között előkelő helyen áll az *Aspirationes/Aspirations* szembeállítása Rákóczi más műveivel, elsősorban a *Confessio peccatorisszal* és a *Meditationesszal*. Elvégzendő a teljes francia fordítás vizsgálata annak megállapításához, hogy a fordító érvényesítette-e, és ha igen, hogyan és mennyiben az irodalmi kölcsönzések Rákóczi által alkalmazott rendszerét.

154 Kovács, „A fohászok szövegahagyománya” (4. jegyzet), 339.